

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

ДОЦЕНКО ІВАН ВАЛЕРІЙОВИЧ

Допускається до захисту:

В. о. завідувача кафедри

Всесвітньої історії та археології

д. і. н, професор

_____ Литвиненко Р.О.

17 травня 2024р.

**ІСЛАМСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ ЯК РУБІЖ
У НОВІТНІЙ ІСТОРІЇ ІРАНУ**

Спеціальність 132 Історія і археологія

Кваліфікаційна (бакалаврська) робота

Керівник:

_____ д. і. н., професор Р. Литвиненко

Оцінка: _____ / _____ / _____

(бали/за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____

Вінниця 2024

АНОТАЦІЯ

Доценко І. В. Ісламська революція як рубіж у новітній історії Ірану.
Спеціальність 132 «Історія і археологія», спеціалізація «Всесвітня історія».
Донецький національний університет імені Василя Стуса , 2024.

У кваліфікаційній (бакалаврській) роботі досліджено період революції в Ірані 1978-1979. Показано передумови, розвиток та наслідки революційних зрушень в Ірані. Встановлено, що Іранська революція стала однією з найбільш грандіозних подій XX століття , яка виявила великий вплив на весь світ і перетворила Іран в активного суб'єкта світової історії.

Ключові слова: Іран, ісламська революція, новітня історія.

47 с. Бібліограф.: 35 найм.

ABSTRACT

Dotsenko I. V. The Islamic Revolution as a Milestone in Iran's Modern History. Specialty 032 «History and archeology». Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2024.

The prerequisites, development and consequences of the revolutionary changes in Iran are shown. It is established that. The Iranian revolution became one of the most grandiose events of the 20th century, which had a great impact on the whole world and turned Iran into an active subject of world history.

Keywords: Iran, Islamic revolution, modern history.

47 p. Bibliography: 35 items.

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Історичний контекст та передумови революції	6
1.1. Іран до революції	6
1.2. Попередні спроби змін: рухи та реформи до революції	14
Розділ 2. Ісламська революція 1978-1979 рр.	17
2.1. Основні етапи революції та їх наслідки	17
Розділ 3. Післяреволюційна Іранська Республіка	30
3.1. Встановлення ісламського правління: конституція та політична система	30
3.2. Соціальні зміни та реформи в післяреволюційному Ірані	34
3.3. Зовнішня політика Ірану після революції	39
Висновки	44
Список використаних джерел і літератури	46

ВСТУП

Ісламська революція в Ірані насправді являє собою низку подій, що відбувалися протягом всього 1978 року і в січні - лютому 1979-го, коли ісламське шіїтське духовенство почало влаштовувати все більш масові страйки і демонстрації проти влади шаха, що правив у країні з 1953 року. Пехлеві. Шах, який підтримував дружні стосунки і з Радянським Союзом, і зі США, У 1973 році остаточно встановив в Ірані жорсткий авторитарний режим, що стало початком прискореного проведення вкрай непопулярних у народі економічних реформ і насильно призвести до західного зразка повсякденного побуту іранців. Усі політичні партії, за винятком лише правлячої, були заборонені, і таємна шахська поліція САВАК набула популярності в усьому світі, завдяки своїй крайній жорстокості щодо будь-яких опонентів режиму.

2 грудня 1978 року в Тегерані, незважаючи на раніше введений раніше режим військового стану, пройшла двомільйонна демонстрація з єдиною вимогою - ліквідувати монархію. У країні повністю зупинили роботу весь транспорт, нафтовидобувні підприємства та заводи. 16 січня 1979 року Мохаммед Реза Пехлеві був змушений тікати з Ірану за кордон, залишивши владу в руках прем'єр-міністра Шапура Бахтіяра. В Ірані почалося всенародне тріумфування. Бахтіяр звільнив політв'язнів, ліквідував САВАК і пообіцяв найближчим часом організувати в країні вільні вибори. Прем'єр-міністр звернувся до імама Рухолла Мусаві Хомейні, який жив на той момент в еміграції, в Парижі, що носив вищий шіїтський титул аятоли, і головного ідеолога боротьби проти шахського режиму, людини, яка однаково ненавиділа Ізраїль і СРСР і його комуністичну ідеологію. : повернутися до Ірану і скласти нову конституцію

Хомейні повернувся до Тегерана 1 лютого 1979 року, проте всі пропозиції про співпрацю Бахтіяра були негайно відкинуті. І 9 лютого на тегеранських вулицях уже велися бої між озброєними прихильниками Хомейні і вірністю старому режиму військовими і гвардійцями. Вони припинилися 11 лютого, після заяви Генерального штабу іранської армії про свій нейтралітет у подіях, що відбуваються, фактично склавши зброю. Саме тому дата – 11 лютого і вважається Ісламською революцією в Ірані, хоча про проголошення самої Ісламської Республіки Іран було оголошено пізніше – 1 квітня 1979 року, вже після схвалення майбутнього шляху держави більшістю населення шляхом всенародного референдуму.

Актуальність теми дослідження Поняття причин і останніх ісламських революцій 1979 року для розвитку Ірану та сучасні геополітичні обставини відіграють важливу роль в аналізі сучасної політичної та економічної ситуації в регіоні. Процес ідеологічної еволюції також

залишається важливим аспектом. Під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів іранське суспільство ищет нові ідеологічні шляхи, які можуть відразитися як на внутрішній, так і на зовнішній політиці країни.

Мета дослідження – аналіз передумов, причин та наслідків Ісламської революції 1979 року в Ірані.

Завдання дослідження:

Дослідити передумови революції в Ірані, причини соціальних та економічних невдоволень, рухи та реформи до революції, проаналізувати революційні події 1978-1979 років, основні етапи революції та їх наслідки, роль масової та опозиційних сил у революції, встановити лідерів революції та інші постаті, узагальнити вплив ісламської революції на регіон та світову політику.

Об’єкт дослідження – Ісламська революція 1979 року у Ірані.

Предмет дослідження – причини та наслідки Ісламської революції 1979 року в Ірані.

Методи дослідження – Методологія дослідження спирається на теоретичний аналіз та узагальнення наукової літератури на цю тему, а також на вивчення та аналіз сучасних даних економічної статистики, пов'язаних з розвитком Ірану. Як джерела інформації використовувалися офіційні публікації, законодавчі документи, довідники, а також сучасні публікації у ЗМІ.

Теоретичне або практичне значення одержаних результатів полягає у виявленні внутрішньополітичної стратегії Ірану. Аналіз наслідків Ісламської революції 1979 року, прояв стратегій фундаментальності сучасного іранського керівництва в комплексі з формуванням опозиційних сил у сучасному Ірані, представляє новий напрямок у науковій літературі, присвяченій ісламському курсу Ірану, як у внутрішній, так і зовнішній політиці країни.

Структура дослідження містить вступ, три розділи, висновок та список літератури.

Розділ 1

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ТА ПЕРЕДУМОВИ РЕВОЛЮЦІЇ

1.1. Іран до революції

28 квітня 1951 року шах затвердив Мосаддика на посаді прем'єр-міністра після того, як Меджліс (парламент Ірану) обрав його 79 голосами проти 12. Шах усвідомлював зростаючу популярність і політичну вагу Мосаддика після періоду вбивств, здійснених Фада'ян-е Іслам, та політичних заворушень, спричинених Національним фронтом. Після обрання Мосаддика в Тегерані почалися демонстрації, які ще більше підсилили активність членів Національного фронту.

Особливу увагу було зосереджено на Англо-іранській нафтовій компанії та значному впливі іноземних акторів на іранські справи. Хоча Іран офіційно не був колонією чи протекторатом, він усе ще перебував під сильним контролем іноземних держав, починаючи з поступок, наданих Каджар-шахами, і закінчуючи нафтовою угодою, підписаною Реза-шахом у 1933 році.

Нова адміністрація запровадила широкий спектр соціальних реформ: введено допомогу по безробіттю, власників фабрик зобов'язали виплачувати компенсації хворим і пораненим робітникам, селян звільнили від примусових робіт у поміщицьких маєтках. У 1952 році Мосаддик прийняв Закон про земельну реформу, який зобов'язав землевласників віддавати 20% своїх доходів у фонд розвитку. Цей фонд фінансував різні проекти, такі як громадські лазні, сільське житло та боротьба зі шкідниками.

1 травня Мосаддик націоналізував Англо-іранську нафтову компанію, скасувавши її нафтову концесію, термін дії якої мав закінчитися в 1993 році, і експропріював її активи. Мосаддик вважав АІОС інструментом британського уряду, який контролював значну частину іранської нафти, і тому вирішив захопити те, що британці побудували в Ірані. Наступного місяця комітет із п'яти депутатів Меджлісу був направлений до Хузистану для забезпечення націоналізації.

Мосаддик обґрунтовував свою політику націоналізації, стверджуючи, що Іран є «законним власником» усієї нафти в країні, і підкреслював, що Іран може використовувати ці кошти, у промові від 21 червня 1951 року. Протистояння між Іраном і Великобританією загострилося, оскільки уряд Мосаддика відмовився дозволити британцям будь-яку участь у їхньому колишньому підприємстві, а Британія домоглася того, щоб Іран не міг продавати нафту, яку вважала краденою. У липні Мосаддик перервав переговори з АІОС після того, як компанія погрожувала «відкликати своїх співробітників» і попередила власників нафтових танкерів, що «надходження від уряду Ірану не будуть прийняті на світовому ринку». Через два місяці АІОС

евакуювала своїх техніків і закрила нафтові установки. В умовах націоналізованого управління багатьом нафтопереробним заводам не вистачало навчених техніків, необхідних для продовження виробництва. Британський уряд оголосив де-факто блокаду та ембарго, посилив свої військово-морські сили в Перській затоці та подав скарги проти Ірану до Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй. 15 жовтня 1951 року Мосаддик виступив у Раді Безпеки, заявивши, що «нафтова промисловість нічого не сприяла добробуту народу або технічному прогресу чи промислому розвитку моєї країни».

Британський уряд також погрожував судовим позовом покупцям нафти, видобутої на іранських нафтопереробних заводах, і домігся угоди з іншими міжнародними нафтовими компаніями не заповнювати ринок, де АІОС бойкотувала Іран. Іранська нафтова промисловість фактично зупинилася, видобуток нафти впав майже на 96%. Криза в Абадані скоротила дохід Ірану від нафти майже до нуля, завдавши серйозної шкоди реалізації обіцяних Мосаддиком внутрішніх реформ. Незважаючи на надзвичайну популярність наприкінці 1951 року, Мосаддик призначив вибори та представив модифіковану версію свого законопроекту про виборчу реформу 1944 року. Протягом усієї своєї кар'єри Мосаддик намагався збільшити владу парламенту в порівнянні з розширенням влади корони. Однак незабаром у Меджлісі почала зростати напруга. Консерватори, прихильники монархії та пробританські опоненти відмовилися надати Мосаддику спеціальні повноваження для боротьби з економічною кризою, викликаною різким падінням доходів, і висловили регіональні скарги на столицю Тегеран, тоді як Національний фронт вів «пропагандистську війну проти земельної аристократії».

16 липня 1952 року, під час королівського затвердження свого нового кабінету, Мосаддик наполягав на конституційній прерогативі прем'єр-міністра призначати військового міністра та начальника штабу, що до того моменту робив шах. Шах відмовився, вбачаючи в цьому спробу Мосаддика зміцнити свою владу над урядом за рахунок монархії. У відповідь Мосаддик оголосив про свою відставку, звернувшись безпосередньо до громадськості за підтримкою, стверджуючи, що «в нинішній ситуації боротьба, розпочата іранським народом, не може бути доведена до переможного завершення». Новим прем'єр-міністром Ірану був призначений ветеран-політик Ахмад Кавам (також відомий як Гавам ос-Салтанех). У день свого призначення він оголосив про свій намір відновити переговори з британцями для припинення нафтової суперечки, що стало розворотом політики Мосаддика. Національний фронт разом з різними націоналістичними, ісламістськими та соціалістичними партіями та групами, включаючи Туде, відповів закликами до протестів, страйків і масових демонстрацій на користь Мосаддика. Великі страйки спалахнули в усіх великих містах Ірану, а базар у Тегерані закритися. Понад 250

демонстрантів у Тегерані, Хамадані, Ахвазі, Ісфахані та Керманшаху були вбиті або отримали серйозні поранення. Наляканий заворушеннями, Шах попросив Кавама про відставку та знову призначив Мосаддика сформувати уряд, надавши йому контроль над Військовим міністерством, якого він вимагав раніше.

Ставши більш популярним і значно зміцнивши свої позиції, Мосаддик вніс до парламенту законопроект з одним пунктом, який надав йому надзвичайні повноваження для ухвалення «будь-яких законів, необхідних для досягнення не лише фінансової платоспроможності, а й виборчої, судової та освітніх реформ». Це було зроблено, щоб реалізувати його програму реформ із дев'яти пунктів та обійти застопорені переговори щодо націоналізації нафтової промисловості. 3 серпня 1952 року Меджліс проголосував за схвалення законопроекту і обрав аятолу Кашані спікером палати.

Програма реформ Мосаддика охоплювала широкий спектр змін у виборах, фінансових установах, зайнятості, судовій системі, пресі, освіті, охороні здоров'я та послугах зв'язку. Він також намагався обмежити повноваження монархії. Частково через зусилля іранців, які симпатизували британцям, а частково через страх перед зростаючими диктаторськими повноваженнями прем'єр-міністра, кілька колишніх членів коаліції Мосаддика виступили проти нього, побоюючись арешту. Серед них були Моццафар Багаї, голова робітничої партії трудящих; Хоссейн Маккі, який допоміг очолити захоплення Абаданського нафтопереробного заводу і в певний момент вважався очевидним спадкоємцем Мосаддика; і найбільш відверто - аятола Кашані, який прокляв Мосаддика, назвавши його «купоросом, який він колись приберіг для британців».

Британський уряд став все більш обуреним політикою Мосаддика, особливо втратою контролю над іранською нафтовою промисловістю. Неодноразові спроби вирішити це питання мирним шляхом виявилися невдалими, і в жовтні 1952 року Мосаддик оголосив Великобританію ворогом і розірвав усі дипломатичні зв'язки. З 1935 року Англо-Перська нафтова компанія мала виключні права на іранську нафту. Після того, як британський Королівський флот перейшов на використання нафти як палива, корпорація стала життєво важливою для британської національної безпеки, а прибутки з неї частково компенсували дефіцит бюджету Великобританії. Після Другої світової війни Велика Британія не могла самостійно вирішити це питання і звернулася до Сполучених Штатів. Спочатку американська позиція була проти британської політики, проте це змінилося наприкінці 1952 року після обрання Дуайта Д. Ейзенгауера президентом. У листопаді та грудні представники британської розвідки запропонували американській розвідці усунути Мосаддика. 28 лютого 1953 року за підтримки Великобританії іранці поширили чутки про те, що Мосаддик намагався вислати шаха з країни, що

спонукало адміністрацію Ейзенгауера приєднатися до плану. Сполучені Штати та Сполучене Королівство домовилися працювати разом над усуненням Мосаддика, оголосивши його політику шкідливою для Ірану. Альянс між Мосаддиком і Кашані був розірваний в січні 1953 року, коли Кашані виступив проти Мосаддика. США спробували скинути Мосаддика, щоб покласти край його дестабілізуючому впливу, який загрожував постачанню нафти на Захід і потенційно міг стати причиною захоплення країни комуністами.

У березні 1953 року державний секретар Джон Фостер Даллес видала наказ ЦРУ, яке очолював його молодший брат Аллен Даллес, розробити план повалення Мосаддика. 4 квітня 1953 року Даллес затвердив використання 1 мільйона доларів «у будь-який спосіб, який призведе до падіння Мосаддика». Незабаром тегеранська станція ЦРУ розпочала пропагандистську кампанію проти Мосаддика. Згідно з The New York Times, на початку червня представники американської та британської розвідок знову зустрілися, цього разу в Бейруті, і докладали останні штрихи до стратегії. Згодом, згідно з його пізніше опублікованими звітами, керівник відділу ЦРУ на Близькому Сході та в Африці Керміт Рузвельт-молодший, онук президента США Теодора Рузвельта, прибув до Тегерана, щоб керувати нею. У 2000 році The New York Times частково опублікувала витік документа ЦРУ під назвою «Історія таємної служби – повалення прем'єр-міністра Ірану Мосаддика – листопад 1952 – серпень 1953». Змова, відома як операція «Аякс», була зосереджена на тому, щоб переконати монарха Ірану видати указ звільнити Мосаддика з посади, як він намагався кілька місяців тому. Проте шах був наляканий спробою такого небезпечного та ризикованого кроку проти Мосаддика. Щоб успішно змінити його рішення, знадобилося багато вмовлянь і зустрічей, фінансованих США, включаючи підкуп його сестри Ашраф норковою шубою та грошима. Мосаддик дізнався про змови проти нього і побоювався змовників, які діяли в його уряді. За словами Дональда Вілбера, який брав участь у змові з усунення Мосаддика від влади, на початку серпня іранські співробітники ЦРУ, видаючи себе за соціалістів і націоналістів, погрожували мусульманським лідерам «жорстоким покаранням, якщо вони виступатимуть проти Мосаддика», тим самим створюючи враження, що Мосаддик придушував інакомислення раніше, ніж планувалося, і розпалював настрої проти Мосаддика в релігійній спільноті.

На демонстраціях виявилася значна кількість представників племен, які були готові допомогти в проведенні перевороту, а також протестували проти монархії та промонархістів, обидва отримуючи фінансову підтримку від команди Рузвельта. Шляхом оплати мітингувальників, обману та підкупу офіцерів проти Мосаддика, він зміг змусити виникнення військового зіткнення біля будинку Мосаддика. За рахунок насильства на протестах загинуло майже 300 людей. У цей час промонархічне керівництво, включаючи генерала армії у

відставці та колишнього міністра внутрішніх справ у кабінеті Мосаддика Фазлоллаха Захеді, втрутилося в ситуацію. Вони зібралися разом із діячами підпілля, такими як брати Рашидіан та місцеві силачі, як от Шабан Джафарі. Оскільки лояльні війська були перевантажені, помічники Мосаддика встигли заховати його, ледве урятувавши його від тиску натовпу, який розпочав обшук його будинку. Наступного дня Мосаддика затримали в офіцерському клубі, де генерал Захеді встановив тимчасову штаб-квартиру ЦРУ. Захеді оголосив про його арешт через радіо, і незабаром після цього Мосаддика перевели до військової в'язниці.

Незабаром після встановлення нового уряду під керівництвом Захеді, було досягнуто угоду з іноземними нафтовими компаніями про створення консорціуму та "відновлення надходження іранської нафти на світові ринки у значних кількостях", при цьому Сполучені Штати і Велика Британія отримали значну частку відновлених британських холдингів. Відтоді США значною мірою фінансували уряд шаха, що призвело до його залишення влади аж до повалення шаха в 1979 році. Після успішного державного перевороту багато колишніх соратників і прихильників Мосаддика були засуджені, ув'язнені та піддані тортурам. Деякі були засуджені до смертної кари і казнені. Міністр закордонних справ і найближчий співробітник Мосаддика, Хосейн Фатемі, був розстріляний за вироком військового суду шаха 10 листопада 1954 року.

Біла революція, запланована з 1958 по 1963 рік і тривала до 1978 року, була спрямована на створення легітимного наративу для Королівства Пехлеві. Хоча її основна мета полягала в зміцненні монархії шаха, вона водночас підірвала фундаментальні основи цієї самої монархії. Цю революцію називали безкровною, і вона визначалася не лише прагненням підвищити політичну обізнаність громадськості та вирішити економічні проблеми, але й спрямовувалася на збереження статус-кво, заснованого на інституті монархії як основі іранської держави та народу. Її головною надихаючою ідеєю був "модернізм".

За його реформи на референдумі проголосувало 5,598,711 виборців, проти було лише 41,125 виборців. Цей референдум відбувся зі значними порушеннями, і опозиція бойкотувала шаха. Проте американський президент Джон Ф. Кеннеді тепло привітав і високо оцінив перемогу шаха. Шах підготував план Білої революції відповідно до бажань уряду США, який складався з шести основних пунктів. Пізніше, у 1970-х роках, він розширив його ще на дванадцять пунктів, але шість залишилися ключовими: «Земельна реформа», «Націоналізація лісів», «Розподіл прибутку між робітниками», «Продаж державних підприємств населенню», «Виборче право для жінок» і «Формування корпусу грамотності». Шах передбачив широкий спектр змін, які він назвав політичною, соціальною, західною соціальною цілісністю, економічною демократією та автономією. Насправді він прагнув обмежити

свободу масової мобілізації та перетворити суспільство від традиціоналізму до модернізму. Шах продовжив ці перетворення, щоб реалізувати своє бачення соціального та економічного розвитку, уникаючи значних політичних змін, які могли б підірвати його владу. У рамках Білої революції було започатковано багато соціальних програм і створено численні навчальні заклади. Завдяки цим ініціативам рівень грамотності зріс з двадцяти шести до сорока відсотків, зокрема завдяки Корпусу грамотності, заснованому за кубинським зразком для надання освітніх послуг.

Земельна реформа була ядром Білої революції. Завдяки цим реформам земля перейшла від землевласників до малих груп. Уряд примусово викупував землю у поміщиків за нижчими цінами і розподіляв її між селянами. Кожен отримав свою ділянку землі, причому уряд встановив обмеження, щоб ніхто не володів більше ніж 50 га землі, пропонуючи при цьому деякі альтернативи. Аболь Хасан Ебтехадж, один із радників шаха, виступав проти примусового вилучення землі у землевласників і наголошував на недоторканості приватної власності, але не зміг переконати шаха змінити свою точку зору. Шах назвав Білу революцію "революцією народу і шаха", але народ її не сприйняв як справжню революцію, вважаючи її нав'язаним тягарем. Згідно з законом про земельну реформу, уряд викупив у землевласників 16 000 сіл, або 19,5 % сільськогосподарських угідь Ірану, і надав наділи 743 406 фермерським сім'ям, заборонивши землевласникам утримувати більше одного села. Крім того, були створені комуни для навчання та підтримки нових фермерів. На жаль, земельна реформа зазнала невдачі через бажання уряду зберегти централізований контроль і недостатнє фінансування. Зрештою, причини провалу Білої революції були не лише економічними, хоча реформа привела до деяких економічних змін, а й політичними та соціальними, що спричинило глибокий соціальний розрив.

У період 1960-1970-х років сільськогосподарське виробництво значно ослабло, оскільки програма земельної реформи не змогла забезпечити достатній добробут для фермерів, які отримали землю, і не створила необхідні умови для підтримки нових власників. Через ці проблеми Іран був змушений залежати від західних країн. Хоча земельні реформи зменшили політичний вплив землевласників у сільській місцевості, вони опосередковано підвищили невизначеність і напругу в містах, оскільки тисячі безземельних фермерів переїхали до великих міст, що сприяло ісламській революції.

Програма земельної реформи мала далекосяжне значення. По-перше, вона значно скоротила політичний вплив земельної еліти. По-друге, вона створила великий клас дрібних землевласників із колишніх пайовиків. У 1961 році їхня кількість становила понад 2,1 мільйона, а в 1971 році 1 766 625, або 92 відсотки з них, отримали законний статус власників своїх ділянок. По-третє,

держава замінила поміщиків, що раніше мали абсолютну владу, створивши безліч нових організацій у сільських районах і взявши під контроль банки.

Наслідки земельної реформи виявилися драматичними для фермерів. Багато селянських домогосподарств втратили землю, домівки, соціальні об'єкти і стали безземельними найманими робітниками, які не мали змоги заробити достатньо для своїх потреб. Хоча реформа зміцнила позиції середнього класу, за словами Годса, майже дев'ять відсотків фермерів у початковий період реформ стали самодостатніми землевласниками. Однак ті, хто отримав землю після 1965 року, не могли забезпечити свої сім'ї, і понад сорок відсотків фермерів залишилися поза увагою. Ці знедолені люди були змушені шукати роботу в містах, де вони стали частиною релігійного руху проти шаха. Таким чином, земельна реформа, яка була основною реформою Білої революції, не змогла покращити становище аграрних робітників у селі.

Відносини шаха зі священнослужителями стали напруженими через законопроект земельної реформи, який отримав критику від великого священнослужителя аятоли Боруджерді. Він стверджував, що будь-які обмеження землеволодіння заборонені в ісламі. Завдяки своєму статусу "Марджа-е-Таклід" уряду, ці реформи було спочатку призупинено, але після смерті аятоли в березні 1961 року вони були втілені.

Крім земельної реформи, були продовжені проблеми, пов'язані з правами жінок. Жінкам дозволили голосувати, займати посади за власним бажанням, працювати суддею чи адвокатом. У 1967 році був ухвалений "Закон про захист сім'ї", спрямований на захист прав жінок, а також їхню модернізацію за західними стандартами.

Було створено додаткові "Корпуси грамотності та охорони здоров'я", щоб розширити освітні та медичні можливості. "Корпус грамотності" складався з людей з атестатом середньої школи, які навчали неписьменних у сільських місцевостях. У 1966 році за підтримки уряду була створена "Жіноча організація Ірану" з метою надання соціальних привілеїв жінкам.

Хоча Біла революція не виправдала очікування громадян і не покращила становище суспільства у великих масштабах, інші ініціативи, такі як розподіл прибутку робітників, націоналізація лісів і корпуси грамотності, сприяли покращенню умов життя у сільських місцевостях.

Кілька подій у 1970-х роках створили основу для революції 1979 року.

Святкування 2500-річчя Перської імперії в Персеполі в 1971 році, організоване урядом, зазнало критики за його екстравагантність. "Оскільки іноземці насолоджувалися напоями, забороненими ісламом, іранці не тільки були виключені з урочистостей, але й голодували". Через п'ять років шах розлютив побожних іранських мусульман, змінивши перший рік іранського сонячного календаря з ісламської хіджри на сходження на трон Кіра Великого. "Іран миттєво перескочив із мусульманського 1355 року на роялістський 2535

рік. Нафтовий бум 1970-х років спричинив "тривожне" зростання інфляції, марнотратства та "прискорення розриву" між багатими та бідними, містом і селом. З наявністю десятків тисяч непопулярних кваліфікованих іноземних робітників також обурювалися тим, що сім'я шаха була головним бенефіціаром доходу від нафти, і до 1976 року стерлася межа між доходами держави і сім'єю. Шах накопичив понад 1 мільярд доларів від доходів від нафти, у тому числі 63 принци та принцеси, які накопичили від 5 до 20 мільярдів доларів США, а до середини 1977 року економічні заходи для боротьби з інфляцією непропорційно вплинули на тисячі бідних і некваліфікованих мігрантів-чоловіків, які оселились в містах, працюючи в будівельній промисловості, багато з них склали ядро демонстрантів і "мучеників" революції.

Від усіх іранців вимагали приєднатися до нової політичної партії, партії Растахіз, і сплачувати внески до неї — усі інші партії були заборонені. Спроба цієї партії боротися з інфляцією за допомогою популістських "антиприбуткових" кампаній — штрафувати й ув'язнювати торговців за високі ціни — викликала гнів і політизацію торговців, водночас підживлюючи чорні ринки.

У 1977 році шах відповів на "ввічливе нагадування" про важливість політичних прав нового американського президента Джиммі Картера, амністувавши деяких ув'язнених і дозволивши Червоному Хресту відвідувати в'язниці. Протягом 1977 року ліберальна опозиція створювала організації та видавала відкриті листи з засудженням уряду. На цьому тлі перший вирішальний прояв публічного вираження соціального невдоволення та політичного протесту проти режиму відбувся в жовтні 1977 року, коли Німецько-іранська культурна асоціація в Тегерані організувала серію літературних читань, організованих нещодавно відродженою Асоціацією іранських письменників та німецький Гете-Інститут. У цій "Десять ночей" (Dah Shab) 57 найвидатніших поетів і письменників Ірану читали свої твори тисячам слухачів. Вони вимагали скасування цензури та свободи слова.

Також у 1977 році за загадкових обставин помер популярний і впливовий модерністський ісламський теоретик Алі Шаріаті. Це водночас розлютило його послідовників, які вважали його мучеником від рук САВАК, і усунуло потенційного революційного суперника Хомейні. Нарешті, у жовтні від нібито серцевого нападу помер син Хомейні Мостафа, і в його смерті також звинуватили САВАК. Наступна панахида за Мостафою в Тегерані повернула Хомейні в центр уваги.

1.2. Попередні спроби змін: рухи та реформи до революції

Шіїтський священнослужитель аятола Рухолла Хомейні, лідер іранської революції, почав набирати політичну популярність у 1963 році, коли став

обличчям опозиції проти шаха та його програми реформ, відомої як «Біла революція». Ця програма мала на меті розподіл земельних володінь, належали деяким шиїтським духовенством, надання жінкам права голосу, а релігійним меншинам — можливості обіймати посади, а також забезпечення жінкам правової рівності у шлюбних питаннях. Хомейні виступив проти шаха, заявивши, що той «знищує іслам в Ірані», та публічно засудив його як «жалюгідну нещасну людину». У другій половині дня 3 червня 1963 року Ашура Хомейні виголосив промову в школі Фейзіє, в якій провів паралелі між омейядським халіфом Язидом I і шахом. Він засудив шаха як «нещасну, жалюгідну людину» і попередив його, що якщо той не змінить свого шляху, настане день, коли люди висловлять подяку за його від'їзд із країни. У Тегерані під час маршу Мухаррама 100 000 прихильників Хомейні пройшли маршем повз палац шаха, скандуючи: «Смерть диктатору, смерть диктатору! Бог береже тебе, Хомейні! Смерть кровожерливому ворогу!» Через два дні о третій годині ночі охоронці та командос прийшли до будинку Хомейні в Кумі й заарештували його. Вони швидко перевели його до в'язниці Каср у Тегерані. На світанку 5 червня звістка про арешт Хомейні поширилася спочатку Кумом, а потім і іншими містами. У Кумі, Тегерані, Ширазі, Мешхеді та Вараміні маси розлючених демонстрантів зіткнулися з танками та десантниками. У Тегерані демонстранти атакували поліцейські дільниці, офіси САВАК та урядові будівлі, зокрема міністерства. Здивований уряд оголосив воєнний стан і комендантську годину з 22:00. Потім шах наказав відділу імператорської гвардії під командуванням генерал-майора Голама Алі Овейсі рушити до міста та придушити демонстрації. Наступного дня групи протестувальників вийшли на вулиці в меншій кількості і зіткнулися з танками та «солдатами в бойовому спорядженні з наказом стріляти на ураження». Під час повстання прославилося село Пішва поблизу Вараміна. Кілька сотень селян з Пішви почали марш до Тегерана, вигукуючи «Хомейні або смерть». Біля залізничного мосту їх зупинили солдати, які відкрили вогонь з кулеметів, коли селяни відмовилися розійтися і накинулися на солдатів «з чим мали». Чи були вбиті «десятки чи сотні», «неясно». Лише через шість днів порядок було повністю відновлено. За словами журналіста Бакера Мойна, поліцейські файли вказують на те, що 5 червня було заарештовано 320 людей із різним походженням, у тому числі 30 провідних священнослужителів. У файлах також перераховано 380 осіб як убитих або поранених під час повстання, не враховуючи тих, хто не йшов до лікарні «під страхом арешту», або яких силовики відвезли до моргу чи поховали.

Прихильники жорсткої лінії режиму, такі як прем'єр-міністр Асадолла Алам і голова САВАК Нематолла Нассірі, виступали за страту Хомейні як відповідального за заворушення, і менш насильницькі страйки та протести тривали на базарах та в інших місцях. Фатеме Пакраван, дружина Хасана Пакравана, керівника САВАК, розповідає у своїх мемуарах, що її чоловік

врятував життя Хомейні в 1963 році. Пакраван відчував, що його страта розлютить простих людей Ірану. Він представив свій аргумент шаху. Після того як він переконав шаха дозволити йому знайти вихід, він звернувся до аятолли Мохаммада Казема Шаріатмадарі, одного з вищих релігійних лідерів Ірану, і попросив його допомоги. Шаріатмадарі запропонував оголосити Хомейні марджа. Отже, інші марджас зробили релігійний указ, який Пакраван і Сейєд Джалал Тегерані передали шаху. Порятунком Пакраваном Хомейні коштував йому життя. Після революції, коли йому було винесено смертний вирок, особистий контакт Пакравана, який був тісно пов'язаний з Хомейні, пішов просити його про помилування та нагадав Хомейні, що Пакраван врятував йому життя, на що Хомейні відповів, що «не повинен був». Після дев'ятнадцяти днів у в'язниці Каср Хомейні був переведений спочатку на військову базу Ешратабад, а потім до будинку в районі Тегерана Давудія, де за ним тримали нагляд. Він був звільнений 7 квітня 1964 року і повернувся в Кум. У листопаді 1964 року Хомейні був повторно заарештований і відправлений на заслання, де пробув 14 років до революції.

Після цього настав період «невпокійного спокою». Незважаючи на політичні репресії, ісламське відродження почало підірвати концепцію, згідно з якою «західні цінності є рівнозначними прогресу», що становило основу світського режиму шаха. Антитеза цієї ідеї, яка представлена інтелектуалом Джалалом Аль-е-Ахмадом, визначала західну культуру як Гербзадегі – чумою чи отрутою, яку мусульмани повинні видалити зі свого суспільства, культури та життя, і стала частиною ідеології революції. У цей час також поширювалося і здобувало слухачів, читачів і прихильників бачення Алі Шаріаті ісламу як єдиного справжнього визволителя Третього світу від гнітючого колоніалізму, неоколоніалізму та капіталізму, а також популяризовані перекази шийтської віри Мортези Мотакхарі. Найважливіше, що Хомейні проповідував, це те, що повстання, і особливо мученицька смерть, проти несправедливості і тиранії є частиною шийтського ісламу, і що мусульмани повинні відкинути вплив як капіталізму, так і комунізму, підтримуючи гасло "Ні Схід, ні Захід – Ісламська Республіка!"

Щоб замінити шахський режим, Хомейні розробив ідеологію Вилаят аль-факих як форму правління, стверджуючи, що мусульмани - фактично всі - потребують «опіки» у формі керівництва чи нагляду з боку провідного ісламського юриста або юристів. Таке правило захищало б іслам від відхилення від традиційного закону шаріату, тим самим усуваючи бідність, несправедливість і «грабунок» мусульманської землі іноземними невіруючими. Встановлення і підкорення цьому ісламському уряду було «фактично виявом покори Богу», зрештою «більш необхідним, ніж молитва та піст» в ісламі, і заповіддю для всього світу, а не лише для Ірану.

Хомейні публічно більше зосереджувався на соціально-економічних проблемах шахського режиму (корупція, нерівність доходів та проблеми

розвитку), а не на їх вирішенні правлінням ісламськими юристами. Він вважав, що пропагандистська кампанія західних імперіалістів впередила більшість іранців проти теократичного правління.

Його книга, опублікована в 1970 році, розповсюджувалася в релігійних колах, особливо серед учнів Хомейні (талабе), колишніх студентів (клериків) і традиційних бізнес-лідерів (базарі). Потужна й ефективна мережа опозиції почала розвиватися в середині Ірану, використовуючи, серед іншого, проповіді в мечетях і контрабандні касети з промовами Хоумейні. До цієї релігійної опозиції додалися світські та ісламські студенти-модерністи та партизанські угруповання, які захоплювалися історією опори Хомейні, хоча зіткнулися з його теократичними поглядами та були придушені його рухом після революції.

Духовенство розділилося, вступаючи в різні союзи з лібералами, марксистами та ісламістами. Різні антишахські групи діяли за межами Ірану, переважно в Лондоні, Франції, Іраку та Туреччині. Виступи лідерів цих груп були записані на аудіокасети для контрабанди в Іран. У той час, коли Хомейні перебував у вигнанні в Іраку, він працював над об'єднанням клерикалів і світської, ліберальної та радикальної опозиції під своїм керівництвом, уникаючи деталей – принаймні публічно – які могли б розділити фракції. У світлі загрози з боку Радянського Союзу на півночі, марксистські групи були незаконними та безжально придушеними апаратом внутрішньої безпеки САВАК. Вони включали комуністичну партію Туде Ірану; дві збройні організації, Організацію партизанів іранського народу Fedai (OIPFG) і сепаратистську партизанську організацію Fedai Iranian People (IPFG); і деякі менші групи. Метою партизанів було перемогти режим Пехлеві шляхом вбивства та партизанської війни. Незважаючи на те, що вони відіграли важливу роль у хаосі 1978 року перед поваленням режиму, вони були значно ослаблені урядовими репресіями та фракційністю в першій половині 1970-х років. Згодом вони не становили значної загрози для режиму, коли той прийшов до влади, хоча Народні моджахеди Ірану, організація, яка протистояла впливу духовенства, боролася проти ісламського уряду Хомейні.

Ісламісти розділилися на кілька груп. Крім Народних моджахедів Ірану, був Рух за свободу Ірану, що складався з релігійних членів Національного фронту Ірану, які хотіли використовувати законні політичні методи проти шаха; їх очолювали Базарган і Махмуд Талегані. Ісламська група, яка зрештою перемогла, складалася з основних прихильників аятолли Хомейні. Серед них були деякі незначні озброєні ісламістські групи, які об'єдналися після революції в моджахеди Організації ісламської революції. Коаліція ісламських товариств була заснована релігійними базарі (традиційними купцями). Асоціація бойового духовенства складалася з Мортези Мотаххарі, Мохаммада Бехешті, Мохаммада-Джавада Бахонара, Акбара Х.

Розділ 2

ІСЛАМСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1978-1979 рр.

2.1. Основні етапи революції та їх наслідки

7 січня 1978 року у національній щоденній газеті Ettela'at з'явилася стаття під назвою "Іран і червоно-чорна колонізація". Написана під псевдонімом урядового агента, вона засуджувала Хомейні як "британського агента" та "божевільного індійського поета", який змовився продати Іран неоколоніалістам і комуністам. Хоча газета ще не дійшла до Кума, звістка про образливу статтю швидко поширилася містом. У суботу ввечері 7 січня 1978 року, коли вантажівка з газетами під'їхала до Кума, велика кількість людей негайно напала на неї і підпалила газети. У звіті САВАК, шахської розвідувальної служби, подія описана так: «Під час сьогоднішньої вечірньої демонстрації вони порвали близько 100 газет Ettela'at, щоб висловити свій протест. Крім того, як протест проти образи, нанесеної Хомейні в газеті Ettela'at, усі семінарії були закриті». Увечері 7 січня 1978 року студенти семінарії в Кумі зробили копії статті з додатком, у якому говорилося, що наступного дня в семінарії Хана має відбутися збори протесту проти змісту статті. Тієї ж ночі під час телефонних розмов і приватних бесід із професорами, академіками та студентами семінарії було вирішено закрити семінарію та аудиторії. 8 січня семінарії та деякі магазини були закриті. Студенти, які призупинили заняття, зібралися біля семінарії Хан і пройшли до будинків релігійних лідерів, скандуючи гасла на підтримку імама Хомейні. Натовп скандував "Смерть цьому єзидському режиму", "Мир Хомейні" та "Наш лідер - Хомейні", коли вони йшли до школи Фейзіє на площі Астани, де сили безпеки намагалися розігнати зібрання. Однак, після розгону зібрання, протестувальники вирішили пройти до резиденції аятолли Голпайгані. 9 січня базар у Кумі був закритий. У цей день, згідно з попередньою домовленістю, студенти зібралися перед Ханською семінарією та на площі Астани, а звідти, як і попереднього дня, пройшли до будинків релігійних лідерів. Коли вдень на площі Астани зібралося більше людей, натовп рушив до будинку Нурі. Поступово, через зменшення страху та паніки, до демонстрації приєдналося більше людей з різних соціальних класів. Кілька тисяч прихильників Хомейні протестували в цей день. На перехресті Ерам і тристоронньому перехресті біля музею в Кумі поліція та командос були готові й чекали. Нурі звернувся до присутніх, закликаючи до єдності та захисту імама Хомейні й студентського руху. Після промови натовп знову почав марш, але поліція зупинила їх, коли вони наблизилися до вулиці Сафайє. Демонстрації переросли в насильство, коли хтось кинув каміння, розбивши вікно сусіднього банку, що призвело до того, що сили безпеки застосували бойові патрони проти натовпу.

Повідомляється, що від 5 до 300 демонстрантів було вбито в протест 9 січня 1978 року (19 день), що вважається кривавим днем у Кумі. Згідно з шіїтськими звичаями, поминки (чехелом) проводяться через 40 днів після смерті людини. Підбадьорювані Хомейні (який проголосив, що кров мучеників повинна поливати «дерево ісламу»), радикали чинили тиск на мечеті та помірковане духовенство, щоб вони вшанували пам'ять про смерть студентів, і використали цю нагоду для виклику протестів. Неформальна мережа мечетей і базарів, яка роками використовувалася для проведення релігійних заходів, дедалі більше консолідувалася як скоординована протестна організація.

18 лютого, через 40 днів після протестів у Кумі, у різних містах спалахнули демонстрації. Найбільший був у Тебрізі, де відбулися повномасштабні заворушення. "Західні" та урядові символи, такі як кінотеатри, бари, державні банки та поліцейські дільниці, були підпалені. Підрозділи імперської армії Ірану були введені в місто для відновлення порядку. Кількість загиблих, згідно з даними уряду, становила 6 осіб, тоді як Хомейні стверджував, що сотні були «вбиті мучеництвом».

Через сорок днів, 29 березня, демонстрації були організовані щонайменше в 55 містах, включаючи Тегеран. За все більш передбачуваною схемою смертоносні заворушення спалахнули у великих містах і знову через 40 днів, 10 травня. Це призвело до інциденту, коли армійські спецназівці відкрили вогонь по будинку Шаріатмадарі, убивши одного з його студентів. Шаріатмадарі негайно зробив публічну заяву, заявивши про свою підтримку "конституційного уряду" та повернення до політики Конституції 1906 року.

Протести повністю заскочили шаха зненацька, і, що ще гірше, він часто ставав нерішучим під час кризи; практично кожне важливе рішення, яке він ухвалював, мало негативний ефект для його уряду та ще більше розпалювало революціонерів.

Шах вирішив продовжувати свій план лібералізації та вести переговори, а не застосовувати силу проти все ще зароджуваного протестного руху: він пообіцяв, що повністю демократичні вибори до меджлісу будуть проведені в 1979 році; послаблено цензуру; було розроблено проект резолюції, щоб допомогти зменшити корупцію в королівській родині та уряді; а протестувальників судили в цивільних судах, а не військово-польових судах, і їх швидко звільнили.

З 1963 року сили безпеки Ірану не проходили жодної підготовки та обладнання для боротьби з заворушеннями. Як наслідок, поліція не могла контролювати демонстрації, тому часто розгорталася армія. Солдатам наказали не застосовувати смертоносну силу, однак були випадки, коли недосвідчені солдати реагуючи надмірно, розпалюючи насильство, не лякаючи опозицію, і отримавши офіційне засудження від шаха. Адміністрація Картера в США також відмовилася продавати Ірану нелетальний сльозогінний газ і гумові кулі.

Після інцидентів у Кумі мечеть Шабан була «нервовим центром релігійної опозиції в місті». Кілька оголошень було опубліковано в університетах за кілька днів до 40-ї річниці подій у Кумі, запрошуючи студентів і викладачів закрити університет і приєднатися до демонстрантів. Протестувальникам вдалося закрити багато класів, хоча САВАК був дуже чутливий до університетів і мав непомітний вплив на студентів і професорів університетів. У Тебрізькому повстанні 1978 року взяли участь майже 40 000 осіб. Місцеві сили поліції в Тебрізі відмовилися відкривати вогонь по демонстрантах, що змусило Мохаммеда Резу Пехлеві закликати військові сили з-за меж азербайджанських провінцій. Вперше з 1963 року армійські війська були виведені на вулиці для «відновлення порядку», операція, яка була проведена «швидко та успішно». Відповідь режиму на повстання в Тебрізі в лютому 1978 року описується як «масові репресії», які включали арешти. За словами Сепехра Забіра, хоча лютневе повстання 1978 року в Тебрізі було фактично «придушено», сили безпеки, які не були знайомі з партизанською війною, не змогли знищити опір, оскільки не було визначеної політики проти повстання. 18 лютого 1978 року, на 40-й день, у багатьох частинах країни були закриті ринки, у мечетях проходили церемонії, а вранці і ввечері у Великій мечеті Кума відбулися пишні збори. Фабрики, базари та школи приєдналися до демонстрацій у страйку, який паралізував місто. Гасло "Смерть шаху" вперше прозвучало під час демонстрацій у Тебрізі 1978 року. Події 18 лютого в Тебрізі були масштабними. Цього дня аятолла Казі повів велику групу людей до мечеті Кезеллі, яка розташована на початку базару Тебріз. Мечеть також відома як мечеть Хадж Мірза Юсуф Ага Моджтахед.

Аятолла Мохсен Моджтахед Шабестрі у своїх мемуарах описує події 19 лютого, коли поліція Тебрізу закрила мечеть, не дозволивши провести церемонію 40-ї річниці. Полковник Хагшенас, начальник поліції, був там і відповідав за ситуацію. Тим часом Мохаммад Таджаллі підійшов до полковника Хагшенаса і запитав, чому поліція закрила мечеть. Полковник Хакшанас образився, назвавши у відповідь мечеть "сараєм". — "Треба зачинити двері сараю", — відповів він. Після цього неозброєний молодий хлопець кинувся на полковника Хагшенаса і спробував з ним битися, але полковник застрелив його своїм пістолетом. Люди винесли тіло Мохаммада Таджаллі на вулицю, де почалася велика демонстрація, кількість учасників якої зростала. За боротьби з силами безпеки шаха було вбито ще тринадцять людей, а місто було вкрите кров'ю. Як тільки звістка про повстання в Тебрізі дійшла до Тегерана, губернатор і начальник поліції Азербайджану були змінені.

До літа протести припинилися, залишаючись стабільними протягом чотирьох місяців, з приблизно 10 000 учасників у кожному великому місті, за винятком Ісфахана, де протести були більшими, і Тегерана, де вони були

меншими, протестуючи кожні 40 днів. Це становило невелику меншість із понад 15 мільйонів дорослих в Ірані.

Всупереч волі Хомейні, Шаріатмадарі закликав провести траурні акції протесту 17 червня як одностенні. Хоча напруга в середовищі залишалася, політика шаха, здавалося, спрацювала, що змусило Амузегара оголосити, що «криза позаду». У серпневому аналізі ЦРУ було зроблено висновок, що Іран «не знаходиться в революційній або навіть передреволюційній ситуації». Ці та пізніші події в Ірані часто називають однією з найбільш серйозних стратегічних несподіванок, з якими Сполучені Штати зазнали з моменту заснування ЦРУ в 1947 році.

На знак пом'якшення урядових обмежень трьом відомим лідерам опозиції зі світського Національного фронту — Каріму Санджабі, Шахпуру Бахтіару та Даріушу Форухару — дозволили написати відкритого листа шаху з вимогою, щоб він правив згідно з конституцією Ірану.

До серпня протести "розгорнулися", і кількість демонстрантів зросла до сотень тисяч. Намагаючись зменшити інфляцію, адміністрація Амузегара скоротила витрати та обсяги бізнесу. Однак це призвело до різкого зростання кількості звільнень, особливо серед молодих, некваліфікованих робітників чоловічої статі, які проживають у робітничих районах. До літа 1978 року робітничий клас масово приєднався до вуличних протестів. Крім того, це був ісламський священний місяць Рамадан, що викликало у багатьох людей почуття підвищеної релігійності.

Серія ескалації протестів спалахнула у великих містах, а масові заворушення спалахнули в Ісфахані, де протестувальники боролися за звільнення аятоли Джалалуддіна Тагері. 11 серпня в місті було оголошено воєнний стан, оскільки були спалені символи західної культури та урядові будівлі, а також розбомблений автобус, повний американських робітників. Через те, що він не зміг зупинити протести, прем'єр-міністр Амузегар подав у відставку.

Шах усе більше відчував, що втрачає контроль над ситуацією, і сподівався повернути його шляхом повного заспокоєння. Він вирішив призначити на посаду прем'єр-міністра Джафара Шаріфа-Емамі, який сам є ветераном прем'єр-міністра. Емамі було обрано через його родинні зв'язки з духовенством, хоча під час попереднього прем'єрства він мав репутацію корупціонера.

Під керівництвом шаха Шаріф-Емамі фактично розпочав політику «задовольнити вимоги опозиції ще до того, як вона їх висунула». Уряд скасував партію "Растахіз", легалізував усі політичні партії та звільнив політичних в'язнів, розширив свободу слова, обмежив повноваження САВАК і звільнив 34 його командирів, закрив казино та нічні клуби та скасував імперський календар. Уряд також почав переслідувати корумпованих урядовців і членів

королівської сім'ї. Шаріф-Емамї вступив у переговори з Шаріатмадарі та лідером Національного фронту Карімом Санджабі щодо допомоги в організації майбутніх виборів. Цензуру було фактично скасовано, і газети почали багато повідомляти про демонстрації, часто дуже критично та негативно щодо шаха. Меджліс (парламент) також почав видавати резолюції проти уряду

19 серпня в південно-західному місті Абадан четверо підпалювачів замкнули двері кінотеатру Cinema Rex і підпалили його. Подія в Cinema Rex стала ключовим приводом до Іранської революції 1979 року. Спочатку революціонери неправдиво стверджували, що агенти САВАК переслідували осіб, які вбігли до театру, і використовували це як можливість сховатися у великому натовпі. Пізніше втікачі (або агенти САВАК, які їх переслідували) замкнули двері кінотеатру. Сотні людей, які були всередині кінотеатру, не змогли втекти з будівлі, загинули під час пожежі. Іранська газета Sobhe Emruz звинуватила радикальних ісламістів у редакційній статті, зверненій до газети Kayhan, якою керував Хоссейн Шаріатмадарі (Шаріатмадарі був описаний як "близький довірена особа верховного лідера Ірану" Алі Хаменеї та як "зв'язок" із розвідувальними службами Ірану). Собхе Емруз написав: «Не змушуйте нас розкривати, хто насправді стоїть за пожежею в Cinema Rex», через що незабаром після цього газета була закрита. Оскільки подія сталася в революційний період, виявити винних було досить складно, через що непередумані звинувачення стали досить поширеними. Багато елементів революційного блоку звинуватили Мохаммада Резу Шаха, нині скинутого монарха Ірану, і САВАК, внутрішню службу безпеки та розвідки країни. Хоча достатніх доказів на підтримку таких тверджень так і не було надано, маркування мало далекосяжні наслідки для подальшого напрямку революційного руху. Обставини, за яких був підпалений, не допомогли шаху заявити про невинуватість. Місце інциденту, бідний район Абадан, і його час не збігалися з попередніми моделями протесту, що підвищило рівень підозри. Також вважалося, що шах націлив Cinema Rex на вбивство політичних дисидентів, які зібралися подивитися там антиурядовий фільм. Хоча спочатку чутки звинувачували Шаха та САВАК у пожежі, після революції з'явилося більше доказів, які свідчать про те, що група підпалів із чотирьох осіб опосередковано зв'язувалася з шіїтськими священнослужителями. Від них надійшов наказ. За повідомленням Мохаммада Нурізада, аятолла Нурі Хамедані є одним із осіб, які стояли за підпалом. Після революції багато хто стверджував, що пожежу влаштували бойовики-ісламісти. Після того, як уряд Ісламської Республіки стратив офіцера поліції за цей вчинок, чоловік, який заявив, що він єдиний вижив підпалювач, заявив, що він винен у розпалюванні пожежі. Після того, як змусили відставку головуючих суддів у спробі перешкодити розслідуванню, новий уряд нарешті стратив Хоссейна Талахзаде

за "підпалення за наказом шаха", незважаючи на те, що він наполягав, що зробив це за власним бажанням як найвищу жертву заради революційної справи.

4 вересня відзначається Ід аль-Фітр, свято закінчення місяця Рамадан. Був наданий дозвіл на молитву під відкритим небом, у якій взяли участь 200–500 тис. осіб. Замість цього духовенство скерувало натовп на великий марш через центр Тегерана, а шах, як повідомляється, спостерігав за маршем зі свого гелікоптера, знервований і збентежений. Через кілька днів відбулися ще більші протести, і вперше протестувальники закликали до повернення Хомейні та створення ісламської республіки.

Опівночі 8 вересня шах оголосив воєнний стан у Тегерані та 11 інших великих містах по всій країні. Були заборонені всі вуличні демонстрації, введено комендантську годину в нічний час. Командувачем воєнного стану Тегерана був генерал Голам-Алі Овейсі, який був відомий своєю суворістю проти опонентів. Однак шах чітко дав зрозуміти, що після скасування воєнного стану він має намір продовжити лібералізацію. Він залишив цивільний уряд Шаріфа-Емамі, сподіваючись, що протестувальники уникатимуть виходу на вулиці.

Однак 5000 протестувальників вийшли на вулиці, чи то всупереч, чи то тому, що вони не почули декларацію, і зіткнулися з солдатами на площі Джале. Після того, як попереджувальні постріли не змогли розігнати натовп, війська відкрили вогонь прямо в натовп, убивши 64 людини, тоді як генерал Овейсі стверджував, що 30 солдатів були вбиті озброєними снайперами в навколишніх будівлях. Додаткові зіткнення протягом дня, які опозиція назвала Чорною п'ятницею, призвели до збільшення кількості загиблих опозиції до 89 осіб.

Ці смерті шокували країну та завадили будь-якій спробі примирення між шахом та опозицією. Хомейні негайно заявив, що «сіоністи вбили 4000 невинних протестувальників», що дало йому привід відмовитися від будь-яких подальших компромісів з урядом.

Сам шах був нажаханий подіями Чорної п'ятниці та різко критикував події, хоча це не вплинуло на суспільне сприйняття його як відповідального за стрілянину. Хоча офіційно воєнний стан залишався в силі, уряд вирішив не розлучатися більше жодних демонстрацій чи страйків (по суті, «воєнний стан без воєнного стану», за словами Шаріфа-Емамі), натомість продовжуючи переговори з лідерами протесту. Отже, зібрання протесту часто відбувалися без серйозного втручання солдатів.

Нафтові страйки почалися восени 1978 року і призвели до падіння видобутку сирої нафти на 4,8 мільйона барелів щодня, що становило близько семи відсотків світових поставок. Ціни зросли з 13 доларів за барель у 1979 році до 34 доларів у 1980 році. Хоча збільшення видобутку в інших країнах,

наприклад у Саудівській Аравії, дещо компенсувало скорочення пропозиції, доступна нафта все одно впала на 10 відсотків.

Рішення робітників про страйк вплинуло на низку факторів. У 1977 році шахський режим пом'якшив гніт, що дало людям більше доступу до протестів та організації. У той же час економіка похитнулася після кращого розвитку на початку 70-х. Страйки почалися, коли робітники нафтопереробного заводу в Тегерані закликали підвищити заробітну плату та субсидії на житло. Уряд проігнорував прохання, що призвело до страйку робітників. Уряд шаха відповів убивством десятків страйкарів під час події, відомої як Чорна п'ятниця. Через день після цієї різанини почалися страйки в Тегерані, Абадані, Ісфахані, Ширазі та Керманшаху. Це поклало початок першій хвилі страйків, яка, за даними САВАК, охопила 11 000 працівників. Нафтові страйки 1978 року були запорукою успіху Іранської революції, оскільки вони чинили надзвичайний економічний тиск на режим шаха. Доходи від нафти становлять значну частину доходів уряду, і незалежно від мотивації тих, хто страйкує, нафтові страйки завжди загрожуватимуть дестабілізувати іранські режими.

Наприкінці жовтня було оголошено загальнонаціональний страйк, під час якого працівники практично в усіх основних галузях звільнилися з роботи, найбільше згубно в нафтовій промисловості та друкованих ЗМІ. Спеціальні «страйкові комітети» були створені в основних галузях промисловості для організації та координації діяльності.

Шах не намагався придушити страйкарів, натомість дав їм щедрю надбавку до заробітної плати та дозволив страйкарам, які жили в державному житлі, залишатися в своїх будинках. До початку листопада багато важливих посадових осіб шахського уряду вимагали від шаха вжити рішучих заходів, щоб повернути страйкарів до роботи.

Сподіваючись розірвати контакти Хомейні з опозицією, шах чинив тиск на уряд Іраку, щоб той вигнав його з Наджафу. Хомейні залишив Ірак і переїхав до будинку, купленого іранськими вигнанцями в Нофль-ле-Шато, селі поблизу Парижа, Франція. Шах сподівався, що Хомейні буде відрізаний від мечетей Наджафа та від протестного руху. Але план не приніс бажаних результатів. Маючи кращий французький телефонний та поштовий зв'язок (порівняно з іракськими), прихильники Хомейні заповнили Іран касетами та записами його проповідей.

Аятолла Хомейні в Нофль-ле-Шато в оточенні журналістів

Гірше для шаха було те, що західні ЗМІ, особливо Британська телерадіомовна корпорація (Бі-Бі-Сі), негайно поставили Хомейні в центр уваги. Хомейні швидко став відомим на Заході, зображуючи себе як «східного містика», який не прагне влади, а натомість прагне «звільнити» свій народ від «гноблення». Багато західних засобів масової інформації, які зазвичай

критично ставилися до таких заяв, стали одним із найпотужніших інструментів Хомейні.

Крім того, висвітлення в засобах масової інформації підірвало вплив інших, більш поміркованих священнослужителів, таких як аятола Шаріатмадарі та аятола Талегані. Пізніше сама ВВС випустила заяву, в якій визнала «критичне» ставлення до шаха, заявивши, що її трансляції допомогли «змінити колективне сприйняття населення».

У листопаді світський лідер Національного фронту Карім Санджабі прилетів до Парижа, щоб зустрітися з Хомейні. Там вони підписали угоду щодо проекту конституції, яка буде «ісламською та демократичною». Це сигналізує про офіційний альянс між духовенством і світською опозицією. Щоб допомогти створити демократичний фасад, Хомейні поставив вестернізованих діячів (таких як Садег Готбзаде та Ебрагім Язді) як публічних речників опозиції, і ніколи не говорив у ЗМІ про свої наміри створити теократію.

Вуличні демонстрації тривали на повну силу без відповіді військових; наприкінці жовтня урядовці фактично навіть передали Тегеранський університет протестуючим студентам. Ще гірше, опозиція дедалі більше озброювалася, стріляла по солдатах і нападала на банки та урядові будівлі, намагаючись дестабілізувати країну.

5 листопада демонстрації в Тегеранському університеті стали смертоносними після того, як почалася бійка з озброєними солдатами. За кілька годин у Тегерані спалахнули повномасштабні заворушення. Блок за блоком західні символи, таких як кінотеатри та універмаги, а також урядові та поліцейські будівлі, були захоплені, пограбовані та спалені. Британське посольство в Тегерані також було частково спалено та зруйновано, а американське посольство мало не зазнало такої ж долі. Ця подія стала відомою іноземним спостерігачам як «День, коли Тегеран спалив».

Багато бунтівників були молодими підлітками, часто організованими мечетями південного Тегерана та заохоченими їхніми муллами атакувати та знищувати західні та світські символи. Армія та поліція, збентежені своїми наказами та під тиском шаха не ризикувати розпочати насильство, фактично здалися та не втручалися.

Коли ситуація на вулицях вийшла з-під контролю, багато відомих і авторитетних діячів у країні почали звертатися до шаха, бажаючи його припинити хаос.

6 листопада шах звільнив Шаріфа-Емамі з поста прем'єр-міністра і призначив на його місце військовий уряд. Шах обрав прем'єр-міністром генерала Голам-Резу Азхарі через його м'який підхід до ситуації. Кабінет міністрів, який він обрав, був військовим лише за назвою і складався переважно з цивільних лідерів.

Того ж дня шах виступив на іранському телебаченні. Він називав себе Падешахом («Майстер Король») замість більш грандіозного Шаханшаха (царя царів), якого він наполягав називати раніше. У своїй промові він заявив: «Я чув голос вашої революції... цю революцію не можу не підтримати я, король Ірану». Він вибачився за помилки, які були допущені під час його правління, і пообіцяв зробити так, щоб корупція більше не існувала. Він заявив, що почне співпрацювати з опозицією для встановлення демократії та сформує коаліційний уряд. По суті, шах мав намір утримати військовий уряд (який він назвав тимчасовим тимчасовим урядом) від проведення повного розгону.

Промова мала зворотний ефект, коли революціонери відчували слабкість шаха і «занюхали кров». Хомейні оголосив, що примирення з шахом не буде, і закликав усіх іранців скинути його.

Військова влада оголосила воєнний стан у провінції Хузестан (головна нафтовидобувна провінція Ірану) і розгорнула війська на її нафтових об'єктах. Особовий склад ВМС також використовувався як штурмові відділи в нафтовій промисловості. Вуличні марші скоротилися, а видобуток нафти знову почав зростати, майже досягнувши дореволюційного рівня. У символічному ударі по опозиції Карім Санджабі, який відвідав Хомейні в Парижі, був заарештований після повернення до Ірану.

Проте уряд все ще продовжував політику умиротворення та переговорів. Шах наказав заарештувати 100 посадових осіб свого уряду за звинуваченнями в корупції, включаючи колишнього прем'єр-міністра Аміра Аббаса-Ховеїду та колишнього голову САВАК Нематоллу Нассірі.

Хомейні осудив військовий уряд і закликав до продовження протестів. Він та організатори протесту запланували серію ескалаційних протестів під час священного ісламського місяця Мухаррам, щоб завершитися масовими протестами в дні Тасуа та Ашура, останній вшановує мученицьку смерть імама Хусейна ібн Алі, третього імама мусульман-шиїтів.

Хоча військова влада заборонила вуличні демонстрації та продовжила комендантську годину, шах зіткнувся з глибокими побоюваннями щодо можливого насильства.

2 грудня 1978 року розпочалися протести Мухаррама. Протести Мухаррама, названі на честь ісламського місяця, коли вони почалися, були вражаюче масштабними та ключовими. Понад два мільйони протестувальників (багато з яких були підлітками, зверненими муллами з мечетей південного Тегерана) вийшли на вулиці, переповнивши площу Шахад. Протестувальники часто виходили на вулицю вночі, порушуючи встановлену комендантську годину, часто піднімалися на дахи будинків і кричали «Аллаху-акбар» («Бог великий»). За словами одного зі свідків, багато зіткнень на вулиці мали вигляд грайливості, а не серйозності, а силовики використовували

«дитячі рукавички» проти опозиції. Тим не менш, уряд повідомив про щонайменше 12 смертей опозиціонерів.

Протестувальники вимагали відставки шаха Мохаммада Рези Пехлеві і повернення великого аятолли Рухолли Хомейні з вигнання. Протести наростали неймовірно швидко, досягнувши від шести до дев'яти мільйонів за перший тиждень. Близько 5% населення вийшли на вулиці під час протестів Мухаррама. Як розпочавшись, так і закінчивши в місяці мухаррам, протести вдалися, і шах пішов у відставку пізніше того ж місяця.

Після успіху того, що згодом стало відомим як революція, аятолла Хомейні повернувся до Ірану як релігійний і політичний лідер на все життя. Хомейні протягом багатьох років був лідером опозиції до шаха, здобувши популярність після смерті свого наставника, відомого вченого Язді Хаїрі, у 1930-х роках. Навіть у роки вигнання Хомейні залишався актуальним для Ірану. Підтримуючи протести з-за кордону Ірану, він проголосив, що «свобода і звільнення від пут імперіалізму» неминучі.

Коли наближалися дні Тасуа та Ашура (10 і 11 грудня), щоб запобігти смертельному зіткненню, шах почав відступати. У переговорах з аятолою Шаріатмадарі, шах наказав звільнити 120 політичних в'язнів і Каріма Санджабі, а 8 грудня скасував заборону на вуличні демонстрації. Учасникам маршу видали перепустки, а війська зняли зі шляху ходи. У свою чергу Шаріатмадарі пообіцяв, що під час демонстрацій не буде насильства.

10 і 11 грудня 1978 року, в дні Тасуа і Ашура, від 6 до 9 мільйонів антишахських демонстрантів пройшли по всьому Ірану. За словами одного історика, «навіть без перебільшення, ці цифри можуть бути найбільшою акцією протесту в історії». Марші очолили аятола Талегані та лідер Національного фронту Карім Санджабі, символізуючи таким чином «єдність» світської та релігійної опозиції. Мулли та базари ефективно охороняли зібрання, а протестувальники, які намагалися почати насильство, були стримані.

Більше 10% жителів країни взяли участь у демонстраціях проти шаха протягом двох днів, можливо, вищий відсоток, ніж будь-яка попередня революція. Рідко буває, щоб революція охоплювала 1 відсоток населення країни; Французька, Російська та Румунська революції, можливо, перевищили 1 відсоток.

Військове керівництво все більше паралізувало нерішучість, а рядові солдати були деморалізовані, змушені були протистояти демонстрантам, хоча їм було заборонено використовувати власну зброю (і шах засуджував їх, якщо вони це робили). Хомейні все частіше закликав солдатів збройних сил переходити на бік опозиції. Революціонери дарували дезертирам квіти та цивільний одяг, а тим, хто залишився, погрожували розплатою.

11 грудня десяток офіцерів були застрелені власними військами в казармах Лавізан у Тегерані. Побоюючись подальших заколотів, багатьох солдатів повернули до казарм. Мешхед (друге за величиною місто в Ірані) було покинуто протестувальникам, і в багатьох провінційних містах демонстранти фактично взяли під контроль.

Адміністрація Картера дедалі більше втягувалася в дискусію щодо подальшої підтримки монархії. Ще в листопаді посол Вільям Салліван надіслав Картеру телеграму (телеграма «Мислення про немислиме»). У телеграмі фактично висловлювалося його переконання, що шах не витримає протестів і що США повинні розглянути можливість відмови від підтримки його уряду та переконати його тоді Сполучені Штати допомогли б зібрати коаліцію прозахідних військових, професіоналів середнього класу та поміркованого духовенства, а Хомейні став духовним лідером, подібним до Ганді.

Ця телеграма викликала бурхливі дебати в американському кабінеті, деякі, як-от радник з національної безпеки Збігнев Бжезінський, категорично відкинули її. Державний секретар Сайрус Венс відкинув військові репресії; він і його прихильники вірили в «помірковані і прогресивні» наміри Хомейні та його оточення.

З табором прихильників Хомейні було встановлено все більший контакт. Грунтуючись на відповідях революціонерів, деякі американські чиновники (особливо посол Салліван) вважали, що Хомейні справді мав намір створити демократію. За словами історика Аббаса Мілані, це призвело до того, що Сполучені Штати фактично сприяли приходу Хомейні до влади.

Шах почав шукати нового прем'єр-міністра, який був би цивільним і був членом опозиції. 28 грудня він домогся угоди з іншим великим діячем Національного фронту, Шахпуром Бахтіаром. Бахтіар буде призначений прем'єр-міністром (повернення до цивільного правління), а шах і його сім'я покинуть країну. Його королівські обов'язки виконуватиме Рада регентства, а через три місяці після його від'їзду буде проведено референдум, на якому народ вирішуватиме, чи залишиться Іран монархією чи стане республікою. Колишній опонент шаха, Бахтіяр отримав мотивацію приєднатися до уряду, оскільки він усе більше усвідомлював наміри Хомейні запровадити жорстке релігійне правління, а не демократію. Карім Санджабі негайно виключив Бахтіяра з Національного фронту, а Бахтіяра засудив Хомейні (який заявив, що прийняття його уряду було еквівалентом «покори фальшивим богам»).

Шах, сподіваючись побачити Бахтіяра утвердженим, постійно відкладав його від'їзд. Отже, для іранської громадськості Бахтіяр вважався останнім прем'єр-міністром шаха, підриваючи його підтримку.

Американський генерал Роберт Хьюзер, заступник головнокомандувача НАТО, увійшов до Ірану. Хоча варіант прошахського військового перевороту

все ще був можливим, Хейзер зустрівся з військовими лідерами (але не з шахом) і організував зустрічі між ними та союзниками Хомейні для того, щоб домовитися про перехідний уряд Бахтіара. Посол Салліван не погодився і намагався тиснути на Хьюзера, щоб той ігнорував військових і співпрацював безпосередньо з опозицією Хомейні. Тим не менш, Хьюзер переміг і продовжив співпрацю як з військовими, так і з опозицією. Він покинув Іран 3 лютого. Шах особисто був озлоблений місією Хьюзера і відчував, що Сполучені Штати більше не хочуть його при владі.

Вранці 16 січня 1979 року Бахтіар був офіційно призначений прем'єр-міністром. Того ж дня заплаканий шах і його родина покинули Іран у вигнання до Єгипту, щоб ніколи не повертатися.

Коли було оголошено новину про від'їзд шаха, по всій країні виникли спонтанні сцени радості. Мільйони вийшли на вулиці, і практично всі залишки знаків монархії були зірвані натовпами. Бахтіар розпустив САВАК і звільнив усіх політичних в'язнів, що залишилися. Він наказав армії дозволити масові демонстрації, пообіцяв вільні вибори та запросив революціонерів до уряду "національної єдності".

Бахтіар запросив Хомейні повернутися до Ірану з наміром створити державу, подібну до Ватикану, у священному місті Кум, заявивши, що "незабаром ми матимемо честь вітати додому аятоллу Хомейні". 1 лютого 1979 року Хомейні повернувся до Тегерана в зафрахтований Boeing 747 Air France. Привітний натовп із кількох мільйонів іранців був настільки великим, що він був змушений сісти на гелікоптер після того, як машина, яка везла його з аеропорту, була переповнена захопленим привітним натовпом.

Тепер Хомейні був не лише беззаперечним лідером революції, він став, як дехто називав, "напівбожественною" постаттю, яку зустрічали, коли він спускався з літака криками: "Хомейні, о імам, ми вітаємо тебе, мир тобі". Відомо, що натовпи скандували "Іслам, іслам, Хомейні, ми підемо за тобою" і навіть "Хомейні для короля". Коли репортер запитав, як він почувається, повертаючись на батьківщину після тривалого вигнання, Хомейні відповів: "Нічого".

У день свого прибуття Хомейні чітко заявив про своє неприйняття уряду Бахтіара у промові, в якій пообіцяв: "Я вдарю їх зубами. Я призначаю уряд, я призначаю уряд на підтримку цієї нації". 5 лютого у своїй штаб-квартирі в школі Рефах на півдні Тегерана він оголосив тимчасовий революційний уряд, призначив лідера опозиції Мехді Базаргана (від релігійно-націоналістичного Руху за свободу, пов'язаного з Національним фронтом) своїм прем'єр-міністром і командував іранцями, підкорятися Базаргану як релігійний обов'язок:

Прем'єр-міністр Ірану Мехді Базарган був прихильником демократії та громадянських прав. Він також виступав проти культурної революції та захоплення посольства США.

Через опіку [Велаят], яку я маю від святого законодавця [Пророка], цим я оголошую Базаргана Правителем, і оскільки я призначив його, йому потрібно підкорятися. Нація повинна йому підкорятися. Це не звичайний уряд. Це уряд, заснований на шаріаті. Протистояти цьому уряду означає виступати проти шаріату ісламу... Повстання проти Божого уряду є повстанням проти Бога. Повстання проти Бога є богохульством.

Напруга між двома ворогуючими урядами швидко зростала. Щоб продемонструвати свою підтримку, Хомейні закликав демонстрантів вийти на вулиці по всій країні. Він також надіслав листа американським офіційним особам із попередженням про відмову від підтримки Бахтіара. Бахтіар ставав все більш ізольованим, а члени уряду (включаючи всю Регентську раду) переходили на бік Хомейні. Армія розвалювалася, її керівництво було повністю паралізоване, не знаючи, підтримувати Бахтіара чи діяти самостійно, а рядові солдати або деморалізовані, або дезертирували.

9 лютого на авіабазі Дошан-Таппе спалахнуло повстання техніків ВПС, які прихильні до Хомейні. Загін безсмертної гвардії прошаха спробував затримати повстанців, і почалася збройна битва. Незабаром великі натовпи вийшли на вулиці, будуючи барикади та підтримуючи повстанців, тоді як ісламсько-марксистські партизани зі своєю зброєю приєдналися до підтримки.

Іранські озброєні повстанці під час революції напали на збройовий завод, захопивши майже 50 000 кулеметів і роздавши їх цивільним особам, які приєдналися до бойових дій. Повстанці почали штурм поліцейських відділків і військових баз по всьому Тегерану. Командувач військового стану міста генерал Мехді Рахімі вирішив не використовувати своїх 30 000 вірних Безсмертних гвардійців для придушення повстання через побоювання спричинити жертви серед цивільного населення.

Остаточний крах тимчасового неісламістського уряду стався о 14:00 11 лютого, коли Вища військова рада оголосила себе "нейтральною в поточних політичних суперечках... щоб запобігти подальшим безладдям і кровопролиттям". Усьому військовому персоналу було наказано повернутися на свої бази, фактично передавши контроль над усією країною Хомейні. Революціонери захопили урядові будівлі, теле- та радіостанції та палаци династії Пехлеві, знаменуючи кінець монархії в Ірані. Бахтіар утік із палацу під градом куль, тікаючи з Ірану замаскованим. Пізніше він був убитий агентом Ісламської республіки в 1991 році в Парижі.

Цей період, з 1 по 11 лютого, щороку відзначається в Ірані як "Десятиліття Фаджр". 11 лютого — це "День перемоги Ісламської революції", національне свято з демонстраціями, спонсорованими державою, у кожному місті.

Розділ 3

ПІСЛЯРЕВОЛЮЦІЙНА ІРАНСЬКА РЕСПУБЛІКА

3.1. Встановлення ісламського правління: конституція та політична система

У червні 1979 року Рух за свободу оприлюднив свій проект конституції Ісламської Республіки, над яким він працював з часів перебування Хомейні у вигнанні. Проект включав Раду опікунів для накладення вето на неісламське законодавство, але не передбачав правителя-опікуна-юриста. Ліві вважали цей проект занадто консервативним і вимагали серйозних змін, проте Хомейні оголосив його «правильним». Для затвердження нової конституції та запобігання лівим змінам цього літа було обрано відносно невелику Асамблею експертів з Конституції, що складалася з сімдесяти трьох членів. Критики скаржилися на те, що «фальсифікація голосування, насильство проти небажаних кандидатів і поширення неправдивої інформації» використовувалися для «створення зборів, у яких переважно домінувало духовенство, що відіграло активну роль під час революції та було лояльне до Хомейні».

Хомейні (і асамблея) тепер відкинули початкову конституцію – незважаючи на її правильність – і Хомейні заявив, що новий уряд має базуватися «на 100% на ісламі». Нова конституція, окрім президента, включала більш потужну посаду правителя-охоронця, призначеного для Хомейні, з контролем над військовими і службами безпеки, а також повноваженнями призначати кількох вищих урядових і судових чиновників. Вона збільшила повноваження та кількість священнослужителів у Раді опікунів і надала їй контроль над виборами, а також законами, ухваленими законодавчими органами.

Нова конституція була схвалена переважною більшістю на конституційному референдумі в грудні 1979 року, хоча зустріла більшу опозицію і меншу явку. Нова конституція була кодифікована відповідно до шіїтського ісламу. У ній був додаток, де для підтримки багатьох статей цитувалися вірші Корану та традиції. Серед внесених змін була глава про лідерство, яка замінила главу про монархію. Додано два розділи про зовнішню політику та ЗМІ. Збережено деякі статті попередньої конституції, такі як рівність перед законом (ст. 19–20); гарантії безпеки життя, власності, честі та місця проживання (статті 22, 39); свобода поглядів і вибір професії (статті 23, 28); права на належний судовий процес (статті 32–36) і на конфіденційність спілкування (стаття 25); і вимога щодо публічних обговорень Меджлісу за звичайних обставин (стаття 69), а також парламентська процедура та визначення прав і обов'язків міністрів Меджлісу (статті 70, 74, 88–90).

Під час виборів Ісламська республіканська партія мала перевагу завдяки підтримці багатьох духовних організацій та імамів п'ятничної молитви, а також додатковому часу на Національному телебаченні. Їхня агітаційна література містила великі фотографії аятоли Хомейні, який закликав виборців обирати кандидатів з «ісламськими кваліфікаціями», оскільки лише такі кандидати могли скласти проект справжньої ісламської конституції.

Різні ліві групи висунули своїх кандидатів, включаючи Партію Туде Ірану, Організацію партизанів іранського народу Fedai, Організацію боротьби за звільнення робітничого класу та Соціалістичну робітничу партію Ірану. Серед кандидатів останньої партії був єдиний військовий, який брав участь у виборах, та двоє людей у провінції Хузестан, які вели передвиборчу кампанію, перебуваючи у в'язниці.

Народні моджахеди Ірану висунули 26 кандидатів, зокрема Масуда Раджаві в Тегерані, Мусу Хіабані, Ахмада Ханіфнеджада та двох інших в Азербайджані, одинадцять у центральних провінціях, шість у північних провінціях Каспійського моря та чотирьох у Хорасані.

Ісламська республіканська партія та її союзники-хомейністи перемогли на виборах, забезпечивши абсолютну більшість місць. Серед обраних членів 58 були кандидатами, яких підтримала Велика ісламська коаліція на чолі з IRP, тоді як Рух за свободу Ірану та Мусульманська народно-республіканська партія підтримали відповідно 7 і 6 кандидатів (деякі були включені до кількох списків). IRP досягла успіху по всій країні, за винятком Східного та Західного Азербайджану, які були опорними пунктами MPRP, а також Сістану та Белуджистану, де перемогли сунітські кандидати. Світські кандидати зазнали поразки з великим відривом, і більшість обраних членів були не лише ісламістами, а й священнослужителями.

Серед переможців були 15 аятолл, 40 ходжат аль-ісламів та 11 інтелектуалів, спонсорованих IRP. Єдиними успішними кандидатами, не пов'язаними з IRP, були: Талекані, який отримав найбільшу кількість голосів у Тегерані, але помер незабаром після виборів; ще один тегеранський священнослужитель, близький як до Талекані, так і до моджахедів; двоє провінційних священнослужителів, які симпатизували Базаргану; три делегати з Азербайджану, спонсоровані Ісламською народно-республіканською партією Шаріатмадарі; один представник Визвольного руху; один представник Курдської демократичної партії, якого негайно не допустили до свого місця; і чотири представники офіційних релігійних меншин: вірмени, ассирійці, євреї та зороастрійці.

На початку березня 1979 року Хомейні заявив: «Не використовуйте цей термін "демократичний". Це західний стиль», що дало продемократичним лібералам (а пізніше і лівим) уявлення про майбутні розчарування. У серпні 1979 року було заборонено Національний демократичний фронт, у листопаді

тимчасовий уряд позбавили влади, Мусульманську народно-республіканську партію заборонили в січні 1980 року, у лютому 1980 року на партизан Народних моджахедів Ірану було здійснено напад, а в університетах почалася чистка. Ліберальному ісламістському президенту Аболхассану Банісадру оголосили імпічмент у червні 1981 року.

Після революції правозахисні групи оцінювали кількість жертв серед протестувальників і в'язнів нової системи в кілька тисяч. Першими стратили членів старої системи – вищих генералів, а потім понад 200 вищих цивільних чиновників – як покарання та для усунення небезпеки державного перевороту. Короткі судові процеси без адвокатів захисту, присяжних, прозорості чи можливості для обвинувачених захищати себе проводили революційні судді, такі як Садег Халхалі, шаріатський суддя. До січня 1980 року «щонайменше 582 людини було страчено». Серед страчених був Амір Аббас Ховейда, колишній прем'єр-міністр Ірану. Між січнем 1980 року та червнем 1981 року, коли Банісадру оголосили імпічмент, відбулося щонайменше 900 страт за різні злочини, починаючи від наркотиків і сексуальних злочинів і закінчуючи «корупцією на землі», плануванням контрреволюції та шпигунством на користь Ізраїлю, а також членством в опозиційних групах.

У період з червня 1981 по березень 1982 року теократичний режим здійснив одну з найбільших політичних різанин в історії Ірану, націлившись на комуністів, соціалістів, соціал-демократів, лібералів, монархістів, поміркованих ісламістів і членів віри багаї в рамках Іранської культурної революції. Указ Хомейні від 14 червня 1980 року мав на меті «очистити» іранське суспільство від неісламських елементів. У період з червня 1981 по червень 1982 року Amnesty International задокументувала 2946 страт, а ще кілька тисяч було вбито протягом наступних двох років, згідно з даними антиурядових партизанських Народних моджахедів Ірану. Нещодавно Rastyad Collective підтвердила особи понад 3400 політичних дисидентів, які були страчені в період з червня 1981 року по березень 1982 року. Ці дисиденти були засуджені до смертної кари судами Ісламської революції під час показових процесів у понад вісімдесяти п'яти містах по всій країні за звинуваченнями у поширенні «корупції на Землі» (ifsad-fi-alarz), «шпигунстві», «тероризмі» або «ворожнечі проти Аллаха» (moharebeh). Більшість жертв різанини 1981 року були молодими активістами віком від одинадцяти до двадцяти чотирьох років, які були або учнями середньої школи, або нещодавно закінчили університети в Ірані та за кордоном. Під час різанини сотні неповнолітніх також були піддані свавільним затриманням, тортурам і без належного суду за ідеологічно вмотивованими звинуваченнями в ifsad-fi-alarz і moharebeh.

Партія Мусульманської Народної Республіки була заснована приблизно в березні 1979 року «групою базарних торговців, політиків середнього класу та священнослужителів, пов'язаних із головним суперником Хомейні в Кумі»,

Великим аятолою Мохаммадом Каземом Шаріатмадарі. На відміну від Ісламської республіканської партії, Мусульманська народно-республіканська партія наголошувала на «колективному» релігійному лідерстві — на протиположному лідерству Хомейні, «критичувала непокірну поведінку» революційних комітетів і «суворі вирок» революційних судів, була готова співпрацювати зі світськими партіями та вимагала вільного доступу до телерадіомовлення. MPRP одразу зазнала нападу з боку IRP, а її офіси в Караджі, Араку, Саве, Ардабілі та Халхалі були атаковані.

У листопаді 1979 року партія та її духовний радник Шаріатмадарі (який не був її членом) стали центром об'єднання іранців, які виступили проти запропонованої нової теократичної конституції Ісламської Республіки, яка незабаром мала бути винесена на національний референдум. У відповідь контрольовані державою ЗМІ атакували партію та священнослужителів. Хомейні зустрівся з Шаріатмадарі 6 грудня і поставив йому «те, що, здавалося, було ультиматумом».

На початку грудня в азербайджанському регіоні Шаріатмадарі спалахнули заворушення. Члени MPRP і послідовники Шаріатмадарі в Тебрізі вийшли на вулиці та захопили телевізійну станцію, використовуючи її для «трансляції вимог і скарг». Оскільки Тебріз є другим чи третім за величиною містом Ірану, «на мить... здавалося, що опозиція знайшла потужну базу, з якої можна було б стримати поширену владу Ісламської республіканської партії» та Хомейні.

Режим відповів батою і пряником. Революційна гвардія повернула собі телеканал, до Тебріза відправили посередників, організували масову контрдемонстрацію на підтримку Хомейні. У цей вирішальний момент Шаріатмадарі «похитнувся» у своїй підтримці руху, і Тебрізький рух «похитнувся». На початку січня 1980 року Шаріатмадарі «офіційно відмежувався» від MPRP, і після зіткнення в Кумі між його послідовниками та прихильниками Хомейні його фактично посадили під домашній арешт, а багатьох його помічників, які були активними в партії, було заарештовано.

Ісламська республіканська партія організувала масову кампанію з вимогою розпуску MPRP, і ця партія була змушена оголосити про призупинення своєї діяльності. До січня партія вже не була активною. Через кілька місяців двох членів партії було страчено в Тебрізі «за організацію антиурядових мітингів».

У січні 1980 року президентом Ірану був обраний Аболхасан Банісадр. Незважаючи на те, що він був радником Хомейні, він належав до лівих і конфліктував з іншими союзниками Хомейні, зокрема з теократичною Партією ісламської республіки (ІПІ), яка контролювала новий парламент.

Одночасно колишні революційні союзники Хомейні, ісламістська модерністська партизанська група Народних моджахедів Ірану (МЕК), зазнали

репресій з боку сил Хомейні. Хомейні називав МЕК "лицемірами" (monafeqin) та "невіруючими" (kafer). Люди з Хезболлах нападали на місця зборів, книжкові магазини та газетні кіоски моджахедів і інших лівих, заганняючи їх у підпілля. Університети були закриті, щоб очистити їх від противників теократичного правління в рамках «Культурної революції», а 20 000 викладачів і майже 8 000 військових офіцерів, яких вважали надто західними, звільнили.

До середини 1981 року конфлікт досяг свого піку. Спроба Хомейні примирити Банісадра з лідерами ІРП зазнала невдачі, і тепер саме Банісадр став центром об'єднання всіх, хто сумнівався і виступав проти теократії, включаючи МЕК.

Коли лідери Національного фронту закликали до демонстрації в червні 1981 року на підтримку Банісадра, Хомейні пригрозив їхнім лідерам смертною карою за віровідступництво, «якщо вони не покаються». Лідери Руху за свободу Ірану були змушені принести публічні вибачення за підтримку звернення Фронту. Ті, хто був присутній на мітингу, зазнали погроз з боку Хезболлах і Революційної гвардії та були змушені замовкнути.

28 червня 1981 року під час вибуху офісу ІРП загинули близько 70 високопоставлених чиновників, членів кабінету міністрів і членів парламенту, включаючи Мохаммада Бехешті, генерального секретаря партії та голову судової системи Ісламської Республіки. Уряд заарештував тисячі людей, і були сотні страт членів МЕК та їхніх послідовників. Незважаючи на ці та інші вбивства, очікуване масове повстання та збройна боротьба проти хомейністів були придушені.

У травні 1979 року група Фуркан вбила важливого лейтенанта Хомейні, Мортезу Мотакхарі.

3.2. Соціальні зміни та реформи в післяреволюційному Ірані

У перші роки після перемоги Революції між прихильниками аятолли Хомейні та іншими групами почалася запекла боротьба за реалізацію принципу ісламського правління. Події цього періоду показали, що єдність традиційної та сучасної еліт суспільства була тактичною, і після повалення шаха традиційні еліти змогли нав'язати ісламський дискурс суспільству, відтіснивши своїх суперників. Внаслідок цього, низові та традиційні класи стали основними прихильниками революції та сприяли спадкоємності Ісламської Республіки. Відповідно до цього, аятолла Хомейні назвав Ісламську революцію революцією «забитих» або «босих». Новий середній клас, який відіграв важливу роль у перемозі революції, опинився у невигідному становищі в післяреволюційних умовах.

Сила релігійного дискурсу в Ірані була настільки значною, що очікувалося його поширення по всьому світу, або принаймні на країни регіону. Аятолла Хомейні виступав проти націоналізму та закликав до експорту Революції в усі ісламські країни, оскільки, за його словами, націоналізм міг поставити Іран проти інших мусульман. Після створення Джихаду будівництва в червні 1979 року деякі мусульманські сили, які закликали до фундаментальних змін, надавали послуги селам у рамках цієї організації. У перші роки вони побудували багато мостів, шкіл, будинків, мечетей, лікарень і громадських лазень, і багато сіл отримали очищену воду та електрику.

Однак через внутрішні умови, спалах ірано-іракської війни та напружені відносини Ірану із зовнішнім світом, особливо із Заходом, що ізолювало іранське суспільство, швидкість модернізації зменшилася, промисловий розвиток сповільнився, а економічне зростання серйозно постраждало. Відносини уряду з суспільством поступово повернулися до своєї класичної моделі з історії Ірану. Початок війни знову підкорив громадянське суспільство центральному уряду і створив нові виклики для уряду в післяреволюційний період.

Початок загальнонаціональної війни між Іраном та Іраком у вересні 1980 року значно вплинув на іранське суспільство та політику. Під час ірано-іракської війни близько 40 відсотків державного бюджету було витрачено на військові потреби, що призвело до зупинки багатьох проектів розвитку та депресії промислового та торговельного секторів. Одним із наслідків 8-річної війни стало масове переміщення населення та міграція як всередині країни, так і за її межі. Через нестабільні політичні та соціальні умови, спричинені революцією між 1977 і 1980 роками, а також через початок війни, близько 100 000 іранців емігрували до Америки, і війна лише посилила цю тенденцію. З 1999 по 2002 рік, під час президентства Хатамі, коли соціальні умови в Ірані дещо покращилися, а уряд прийняв більш помірковану політику щодо тих, хто живе за кордоном, близько ста тисяч іранців повернулися до Ірану.

Через рік після закінчення війни уряд вирішив організувати економіку та соціальну політику з урахуванням сучасних реалій і впливу війни. Тому було розроблено Перший план розвитку після революції. До середини 8-річної війни уряд міг просувати свої проекти завдяки доходам від нафти, але з падінням цін на нафту до рівня менше десяти доларів з 1986 року та скороченням експорту, уряд зіткнувся з фінансовою кризою, що призвело до зупинки багатьох планів і проектів. Дохід на душу населення за 1978-1989 роки скоротився на 45 відсотків, і уряду було важко забезпечувати громадян навіть продовольством. Зростання населення після відмови від політики обмеження народжуваності збільшило попит на продукти харчування, в той час як фінансові ресурси уряду під час війни скоротилися вдвічі. Уряд змушений був прийняти політику соціалізму, роздаючи продовольчі талони та надаючи

послуги всім класам суспільства. Споживання пшениці зросло з 5,9 млн тонн до 10,6 млн тонн, що змусило уряд збільшити імпорт пшениці з 1,2 до 5,3 млн тонн.

У перші роки війни був реалізований план «розвитку лікувально-оздоровчої мережі», що охоплював охорону здоров'я, постачання продуктів харчування, забезпечення чистою водою, охорону здоров'я матері та дитини, вакцинацію та імунізацію проти інфекційних захворювань. Незважаючи на уповільнення модернізації через ізоляцію країни та війну, Іран досяг успіхів у деяких сферах. Масова мобілізація для війни та підтримка новоствореної ісламської системи змусили уряд серйозно розглянути питання надання послуг селам, включаючи медичні та освітні послуги. У 1983 році близько 67 відсотків сімей мали чорно-білі телевізори і 6 відсотків — кольорові; у 1996 році із 12,3 мільйона сімей лише трохи більше мільйона не мали радіо чи телебачення.

Збільшення використання радіо і телебачення в селах і серед традиційних груп було зумовлено ісламізацією телевізійних програм, які були спрямовані на релігійні та традиційні групи, що змінило їхнє ставлення і розширило соціальні та політичні знання. Незважаючи на те, що бюджет охорони здоров'я зріс більш ніж на 40 відсотків порівняно з середньорічним показником у 31 відсоток у 1970-х роках, бюджети на житлове будівництво, розвиток міст і передмість скоротилися з 20 відсотків загального бюджету до приблизно 7 відсотків. Це призвело до зупинки багатьох проектів розвитку та закриття заводів. Економічна криза та купонне постачання продовольства стали гальмом для розвитку. Проте, завдяки соціальній політиці, заснованій на безкоштовній освіті, широким програмам охорони здоров'я та збільшенню державних видатків через субсидії, рівень нерівності у доходах зменшився, а стан здоров'я громадян поступово покращився. Основні проблеми та перешкоди для надання послуг у цей період включали нестачу обладнання, технічні та управлінські обмеження, відсутність відповідної інфраструктури та нестачу необхідних коштів.

Після закінчення війни та смерті аятолли Хомейні президентом став Рафсанджані. Його правління почалося в період, коли основні порти країни були зруйновані війною, а найважливіше джерело доходу Ірану – виробництво нафти – було значно скорочено через пошкодження нафтопереробних заводів. Доход на душу населення знизився приблизно на 40 відсотків з часів революції. Серед основних проблем, з якими зіткнувся Рафсанджані, були безробіття, інфляція, бюджетний дефіцит, надмірна залежність від нафти та зниження рівня самозабезпечення сільського господарства.

Рафсанджані кодифікував два плани розвитку, одночасно намагаючись просувати політику розрядки у відносинах із зовнішнім світом, залучати позики у Міжнародного валютного фонду, скорочувати урядові повноваження та приватизувати деякі сектори. Він впровадив політику, спрямовану на

скорочення державних субсидій, запровадження єдиного валютного курсу, зменшення кількості грошей в обігу та сприяння експорту, щоб мобілізувати економіку країни. Рафсанджані прагнув утримати головні галузі промисловості, шахти та банки в руках уряду, а малі підприємства залишити приватному сектору.

Однак його політика призвела до збільшення боргів країни та економічного тиску. Його плани щодо бідних і купців викликали опір політичних сил, які підтримували купців, що змусило Рафсанджані відмовитися від багатьох своїх ініціатив і перейти до більш складної системи субсидій і державного володіння разом із політикою економічної модифікації та приватизації. У Першому та Другому п'ятирічних планах уряд відмовився від інтровертної політики самозабезпечення в сільському господарстві та зосередився на стратегії промислового розвитку та збільшення експорту.

Всупереч очікуванням, кошти від реформ були спрямовані на будівництво житла та комерційних об'єктів у Тегерані, а не на продуктивні інвестиції. Міграція до міст прискорилося, і частка міського населення зросла з 54,8 відсотка у 1986 році до 61,3 відсотка в кінці другого терміну президентства Рафсанджані. Його президентство, відоме як період будівництва, зосередилося на реконструкції післявоєнних руїн та подальшому промислому розвитку й збільшенні експорту, що значно вплинуло на соціальний та культурний контекст країни.

Збільшення імпорту, створення зон вільної торгівлі та сучасних комерційних центрів, де продавалися розкішні товари, поступово зменшили культурні цінності періоду війни та поширили матеріалізм серед населення. Зменшення купівельної спроможності нижчих класів та нового середнього класу, разом із рекламою споживацтва, прискорили розрив між домінуючою культурою та неформальною культурою населення. Зростання освіти та мас-медіа також сприяло поглибленню цього розриву.

Однією з успішних політик під час президентства Хашемі Рафсанджані було розширення вищої освіти в Ірані. Протягом періоду будівництва, крім збільшення кількості студентів у державних університетах, з'явилися нові освітні установи, такі як Ісламський університет Азад і Університет Паям Нур, які швидко відкривали філії навіть у найвіддаленіших регіонах країни. Переводячи студентів із великих міст до менших, ці університети поширювали нові цінності та норми в цих регіонах. Спочатку це викликало невдоволення місцевих жителів, але з часом вони звикли до присутності цих освітніх центрів і нових культурних моделей, які вони привносили, крім отримання економічних вигод.

Пан Рафсанджані, будучи одним із головних членів опікунської ради Університету Азад, уважно стежив за розвитком цих освітніх центрів і активно підтримував їх. Однак, домінування комерційного капіталізму в економіці,

збільшення класового розриву, зниження купівельної спроможності середнього класу, а також ідеологічні та традиційні позиції влади в культурно-соціальній сфері призвели до обмеження політичної участі традиційних класів, священнослужителів і купців у процесі формування політики та на високих управлінських рівнях. Це поставило новий середній клас перед серйозною дилемою та ще більше віддалило його від уряду.

Новий середній клас, у свою чергу, протистояв культурно-соціальній політиці уряду та вимагав більшої політичної участі через свої підгрупи й союзників, таких як світські інтелектуали, релігійні інтелектуали (поєднуючи західні та ісламські інтелектуальні традиції), деякі студентські організації та реформаторів у уряді.

Тисячі приватних власностей та комерційних підприємств, що колишнім соратникам шаха, були конфісковані без компенсації. Пізніше Ісламська конституція 1979 року санкціонувала ряд радикальних рішень, включаючи повну націоналізацію приватних банків, страхових компаній, великих промислових підприємств, агробізнесу та всіх основних галузей промисловості. Між 1978/79 та 1980/81 роками ВВП Ірану зменшився на 20 відсотків у реальному вираженні, а вартість іранського ріала стрімко впала з 70 Rls = 1 долар до 235 Rls = 1 долар. Другий етап, що співпав з ірано-іракською війною 1980-1988 рр., слідував ідеології аскетичного, рівноправного та самовідданого життя. Економічна стратегія, яку прийняв режим, виходила далеко за межі потреб управління економікою воєнного часу, відображала псевдомарксистську модель. Умови війни та американські економічні санкції були використані як причина для подальшого розширення державної власності та діяльності. Офіційною метою було забезпечення національної самодостатності та забезпечення ісламської соціальної справедливості. Протягом восьмирічного періоду війни з Іраком ВВП у реальному вираженні зменшувався в середньому на 1,8 відсотка на рік. У результаті реальний національний продукт у 1988/89 роках лише дорівнював тому рівню, який був 15 років тому. Населення зросло на 60 відсотків, проте дохід на душу населення скоротився до 55 відсотків від рівня 1977/78 років. Безробіття майже досягло 16 відсотків. Інфляція зросла до 28,2 відсотка — найвищого рівня з кінця Другої світової війни. Дефіцит бюджету перевищив 44 відсотки загальних видатків та 9 відсотків ВВП. Обмінна вартість ріала на сірому ринку в 20 разів перевищувала офіційний курс.

Третій етап розпочався з припиненням вогню в ірано-іракській війні 1988 року та охоплював приблизно два п'ятирічні плани розвитку. Після великих руйнувань, спричинених революцією і війною, багато людей втратили терпіння. Після смерті аятоли Хомейні в 1989 році багато молодих технократів і прогресивних священиків почали розуміти, що раннє революційне гасло "Іслам — це рішення" вже не актуальне. Група, що

підтримувала тодішнього президента Рафсанджані, бізнесмена за професією та священика за покликанням, очолила рух за перебудову економіки в напрямку лібералізації, приватизації та глобальної участі. Перший п'ятирічний план розвитку (1989-1993) передбачав реконструкцію зруйнованих війною територій, розширення базової інфраструктури та відродження приватного сектору. Цей план спрямовувався на зміни економічної політики, включаючи лібералізацію торгівлі, дерегуляцію заробітної плати, приватизацію державних підприємств та інші реформи.

Зміна парадигми спочатку була успішною. Великі надлишкові промислові потужності, що залишилися невикористаними під час війни, звільнення солдатів від військової повинності та зростання доходів від експорту нафти після вторгнення Іраку в Кувейт допомогли підвищити як галузевий, так і сукупний економічний ріст у перші три роки виконання плану, що дозволило таке зростання перевищити початкові цілі. Було суттєво скорочено кількість предметів із контрольованими цінами, а імпорتنі обмеження суттєво знято. За обмеженою, але дуже суперечливою програмою було приватизовано близько 200 державних підприємств. Проте прогрес у сфері лібералізації та дерегуляції був недовгим. У відповідь на зняття імпортно-обмінних обмежень приватне споживання перевищило планові прогнози, лише в 1990 році зростав на 19,5 відсотка порівняно з лише 2,5 відсотками в 1989 році. Однак відсутність дисципліни у виконанні інших мандатів плану була такою ж відповідальною за низку вузьких місць, що виникали. Перша невдача з'явилася в березні 1993 року з катастрофічним рішенням об'єднати 12 різних обмінних курсів в єдиний «плаваючий» курс Rls 1600 за долар США, замінивши давно застарілий базовий паритетний курс Rls 70. Без додаткових монетарних і фіскальних політик та низку інших помилкових рішень, рішення про об'єднання мало негативні наслідки.

3.3. Зовнішня політика Ірану після революції

Іран дотримувався різної зовнішньої політики після ісламської революції в 1979 році з метою досягнення своїх цілей. Цілі ісламського уряду Ірану коливалися між інтересами Ісламської Умми (нації Ісламу) та національними інтересами країни. У зовнішній політиці Ірану домінували ісламські принципи, проте різні умови змусили уряд змінити пріоритети зовнішньої політики.

З 1979 року в Ісламській Республіці Іран існує чотири теоретичні підходи до зовнішньої політики, включаючи реалістичний, ідеологічний, прагматичний і реформістський підходи. Початковий реалістичний підхід,

втілений у прем'єр-міністра Мехді Базаргана, зазнав невдачі через конфлікти з ідеологічними пріоритетами ісламського лідера Хомейні.

З 1981 по 1989 рік, домінував ідеологічний підхід, який вважав, що зовнішня політика повинна базуватися на ісламських принципах і припущеннях. Цей підхід підтримував інтервенціоністську політику, спрямовану на поширення ісламської революції в інших країнах регіону, що спричинило ворожість між Іраном та іншими країнами, особливо державами Перської затоки. Хашемі Рафсанджані, президент Ірану з 1989 по 1997 рік, послідовно застосовував прагматичний підхід до відносин з іншими країнами, усвідомлюючи економічні умови після завершення ірако-іранської війни. Його уряд пропагував реформи, спрямовані на відновлення країни та нормалізацію міжнародних відносин, визнаючи необхідність адаптації до реалій геополітики. Протягом восьми років його президентства Іран відмовився від ідеологічних принципів на користь геополітичних потреб. Зовнішня політика країни під Рафсанджані була спрямована на підвищення міжнародного діалогу та співіснування з іншими націями. Під час президентства Хатамі (1997-2005) в Ірані розпочався період реформ, який супроводжувався політикою прагматичного підходу, хоча відзначалися політичні розбіжності у внутрішніх питаннях. У внутрішній політиці акцентували увагу на нових цінностях, таких як громадянське суспільство, свобода слова, верховенство права та плюралізм. Іран прагнув покращити свою репутацію в міжнародному співтоваристві, спрямовуючи зовнішню політику на зменшення напруги, діалог та мирне співіснування з іншими країнами.,

Після повалення режиму Пехлеві та початку ісламської революції в Ірані у 1979 році, відносини між Іраном і США зазнали значних змін. Після перемоги Ісламської революції Іран відмовився від ролі регіонального "жандарма". Тодішній президент Ірану Хашемі Рафсанджані наголошував, що ісламська революція порушила традиційний метод призначення Іраном регіонального лідера. Іран не бажав приймати роль опікуна та захисника регіону, але водночас не дозволяв іншим країнам нав'язувати собі ці титули. Це призвело до складнощів у відносинах між Іраном і Сполученими Штатами. Криза між двома країнами загострилася, коли іранські студенти захопили посольство США та взяли його співробітників у заручники 4 листопада 1979 року, що тривало до 20 січня 1981 року. Спроба захоплення американського посольства була запланована на вересень 1979 року тодішнім студентом Ебрагімом Асгарзаде. Він проконсультувався з керівниками ісламських асоціацій головних університетів Тегерана, включаючи Тегеранський університет, Технологічний університет Шаріфа, Технологічний університет Аміркабір (Тегеранська політехніка) та Іранський університет науки і технологій. Вони назвали свою групу «Мусульманські студенти, послідовники лінії імама». Двоє інших, Мохсен Мірдамаді та Хабібола Бітараф, підтримали

обрану Асгарзаде ціль, Сполучені Штати. «Нашою метою було виступити проти американського уряду, зайшовши до їхнього посольства та зайнявши його на кілька годин», — сказав Асгарзаде. «Оголошення наших заперечень з окупованого комплексу донесло б наше повідомлення світові набагато твердішим і ефективнішим способом». Мірдамаді сказав інтерв'юєру: «Ми мали намір затримати дипломатів на кілька днів, можливо, на тиждень, але не більше». Масуме Ебтекар, речниця іранських студентів під час кризи, зазначила, що ті, хто відкидав план Асгарзаде, не брали участі в наступних подіях. Студенти спостерігали за діями морської охорони з сусідніх дахів з видом на посольство. Вони також спиралися на свій досвід нещодавньої революції, під час якої територія посольства США була короткочасно окупована. Вони заручилися підтримкою поліцейських, відповідальних за охорону посольства, і Вартових Ісламської революції. За даними групи та інших джерел, аятола Хомейні не знав про план заздалегідь. Студенти хотіли повідомити його, але, за словами автора Марка Боудена, аятола Мохаммад Мусаві Хоейніха переконав їх не робити цього. Хоейніха побоювався, що уряд використає поліцію, щоб вигнати студентів, як це було з окупантами в лютому. Тимчасовий уряд був призначений Хомейні, тому Хомейні, ймовірно, погодився б з проханням уряду відновити порядок. З іншого боку, Хоейніха знав, що якщо Хомейні вперше побачить, що окупанти були вірними його прихильниками (на відміну від лівих під час першої окупації) і що велика кількість благочестивих мусульман зібралася біля посольства, щоб висловити свою підтримку захопленню, це йому було б «дуже важко, можливо, навіть неможливо» протистояти поглинанню, і це паралізувало б адміністрацію Базаргана, яку Хоейніха та студенти хотіли ліквідувати. Прихильники захоплення заявили, що їхньою мотивацією був страх перед черговим переворотом за підтримки Америки проти їхньої народної революції.

4 листопада 1979 року одна з демонстрацій, організованих іранськими студентськими профспілками, лояльними до Хомейні, переросла в повний конфлікт біля огороженого комплексу, де розташовувалося посольство США. Приблизно о 6:30 ранку ватажки зібрали від трьохсот до п'ятисот відібраних студентів і ознайомили їх із планом захоплення. Студентці дали пару металевих різців, щоб зламати ланцюги на воротах посольства, і сховати їх під своїм чадром. Спочатку студенти планували символічну окупацію, під час якої оприлюднили заяви для преси та розійшлися, коли прийдуть державні силовики. Це було відображено на плакатах: «Не бійтеся. Ми просто хочемо сидіти». Коли охоронці посольства замахали вогнепальною зброєю, протестувальники відступили, один із яких сказав американцям: «Ми не хочемо нічого поганого». Але коли стало зрозуміло, що охорона не буде застосовувати смертоносну силу і що великий розлючений натовп зібрався біля комплексу, щоб підбадьорити окупантів і висміяти заручників, план

змінився. За словами одного співробітника посольства, автобуси, наповнені демонстрантами, почали з'являтися біля посольства незабаром після того, як студенти-мусульмани, послідовники лінії імама, прорвалися через ворота. Як і сподівалися послідовники Хомейні, Хомейні підтримав захоплення. За словами міністра закордонних справ Язді, коли він відправився в Кум, щоб розповісти про це Хомейні, той сказав йому «йти і вигнати їх». Але пізніше того ж вечора, повернувшись у Тегеран, Язді почув по радіо, що Хомейні виступив із заявою, підтримуючи захоплення, назвавши це «другою революцією», а посольство «американським шпигунським притоном у Тегерані». Морським піхотинцям і співробітникам посольства окупанти зав'язали очі, а потім пройшли парадом перед фотографами, які зібралися. У перші кілька днів ісламісти схопили багатьох працівників посольства, які втекли з комплексу або не були там під час захоплення, і повернули їх у заручники. Шість американських дипломатів зуміли уникнути захоплення і сховалися в посольстві Великої Британії, перш ніж їх перевели в посольство Канади. У спільній таємній операції, відомій як Canadian Caper, канадському уряду та ЦРУ вдалося незаконно вивести їх з Ірану 28 січня 1980 року, використовуючи канадські паспорти та історію для прикриття, яка ідентифікувала їх як знімальну групу. Інші дипломати ховалися в посольстві Швеції в Тегерані на три місяці. У дипломатичній телеграмі Державного департаменту від 8 листопада 1979 року міститься детальний «Попередній, неповний список персоналу США, який утримується на території посольства». Після ірако-іранської війни ворожнеча між Іраном і Сполученими Штатами зглибилася. Хоча економічна реконструкція стала пріоритетом для Ірану після війни, США наклали економічні санкції на Іран з метою змінити урядову політику, ізолюючи його в економічній та політичній сферах. Критика з боку Сполучених Штатів щодо європейських країн за їхні переговори з Іраном накреслила розбіжності у підходах. Особливу напругу створила політика "подвійного стримування", оголошена США щодо Ірану та Іраку, з метою їх ізоляції та прискорення зміни режиму. Ця політика, яка спрямовувалася на відрізання Ірану від міжнародної економіки, вимагала співпраці європейських країн.

Ісламська революція в Ірані суттєво змінила дипломатичні угоди між Іраном та європейськими країнами, які стали новою альтернативою Сполученим Штатам. Іранські політики вбачали у Європі можливу заміну Сполученим Штатам та Радянському Союзу, які експлуатували Іран під час епохи Пехлеві. Їх вибір європейських країн як стратегічних партнерів був обумовлений кількома факторами:

1. Сполучені Штати та Радянський Союз вважалися символами західного та східного блоків в епоху Пехлеві, але політика "Ні Сходу, ні Заходу" іранських політиків сприяла перевазі Європи в їхньому виборі.

2. Більшість європейських країн, у тому числі Німеччина та Італія, не мали історії експлуатації в Ірані, що робило їх прийнятними для нового іранського уряду.

3. Певні країни, такі як Німеччина, підтримували ідею іранської незалежності.

4. Франція, Британія та Німеччина визнали революційний уряд Ірану як законний у міжнародному співтоваристві, що зміцнило їхні стосунки.

Хоча реакція європейських країн на ісламську революцію спочатку сприяла покращенню відносин з Іраном, події, які настали пізніше, призвели до зміни обставин і напруженості у відносинах між Іраном і європейськими країнами.

Початок напруги між Іраном та європейськими країнами наступив після захоплення американського посольства, що стало справжнім випробуванням для міжнародних відносин. Цей інцидент, коли студенти, підтримані новим іранським лідером Імамом Хомейні, в захопили заручників, був рішучим кроком, що спровокував реакцію не лише Сполучених Штатів, але й країн Європейського Союзу.

Президент США Джиммі Картер звернувся за підтримкою до європейських країн та запровадив економічні санкції проти Ірану. У відповідь, Європейська Економічна Спільнота (ЄЕС) засудила дії Ірану та закликала до звільнення заручників. Багато європейських країн взяли на себе зобов'язання підтримати США в ООН проти Ірану, а також скоротили дипломатичні відносини з ним та загрожували ще більш жорсткими економічними санкціями.

Події, які настали після захоплення посольства, такі як ірако-іранська війна та справа Салмана Рушді, спричинили подальше поглиблення напруженості. Іракське вторгнення в Іран та підтримка його багатьма європейськими країнами, які навіть постачали Іраку військову техніку, включаючи хімічну зброю, вкрай погіршили відносини між Іраном і Європою. Ці події стали причиною глибокого розчарування Ірану відносно європейських країн та їхньої підтримки і позначили початок багаторічної напруги між ними. Закінчення ірако-іранської війни та прийняття Іраном резолюції ООН 598 позначило новий етап у відносинах між Іраном та країнами Європи. Іран проявив ініціативу у звільненні американських заручників у Лівані, а також виступив проти вторгнення Іраку в Кувейт, відзначивши важливість законодавства Ради Безпеки ООН. Ці дії сприяли покращенню політичного клімату між Іраном та країнами Європи. У 1991 році міністри закордонних справ Люксембургу, Нідерландів та Італії відвідали Іран для проведення двосторонніх переговорів, в ході яких заявили про готовність сприяти розвитку політичних та економічних відносин з Іраном.

ВИСНОВКИ

Підводячи підсумки, слід зазначити, що події, що відбулися в Ірані в 1978-1979 роках, були революцією. Зміни і перетворення, що відбулися в країні, реальні і дуже важливі. Попередні владні структури змінили абсолютно нові сили, що мають нове мислення та абсолютно інші цінності.

При оцінці революції дослідники підтверджують, що з позиції характеру передпоширення розвитку революції 1978-1979 рр. вийшло за типом класичної соціальної революції. «Ісламська революція» може бути визначена таким чином: з точки зору характеру, рухливих сил і методів боротьби як народна, з точки зору основної спрямованості як антимонархічна, антиімперіалістична і приблизно антиамериканська, з точки зору соціальної сутності як буржуазна (за наявності деяких антикапіталістичних тенденцій), з точки зору керівної ролі духовенства як ісламська.

Іранська революція стала однією з найбільш грандіозних подій ХХ століття. Вона виявила великий вплив на весь світ і перетворила Іран в активного суб'єкта світової історії. Вона викликала неоднозначну реакцію в світі як своєї антизападної (включаючи і антирадянську, антиросійську), а, в сутності, в першу чергу, антиамериканською орієнтованістю, так само і радикально ісламськими діями після покращення шахської влади.

Активна роль у підготовці та організації революції належала мусульманському духовенству. На завершення стадії антимонархічного руху практично всіма його учасниками право на лідерство і керівництво революцією фактично було визнано за шіїтським духовенством, возглавляемым аятоллою Хомейні. І пам'ятаємо про те, що мала місце ісламська ідеологія революційної боротьби за формування нової соціальної системи, альтернативної радянської та західної моделей розвитку. Її створення здійснювалося з основою світового революційного досвіду та національних традицій, заснованих на ісламі. Центральна ідея заключалась в звільненні від західної залежності, в першу чергу, духовної. Вона сформувалася релігійно мислячими іранськими інтелектуалами, як священнослужителями, так і світовими ісламськими вченими, без концепції яких ісламський рух в Ірані було неможливо. Це, розуміється, аятолла Р. Хомейні, аятолли М. Талегані, М. Бехешти, М. Мотакххарі та інші.

Ісламська революція в Ірані, яка є відкритим протестом проти експансії Заходу в «странах ісламу», були закладені основи держави, в число яких увійшли ісламське просвітництво та ісламські цінності, відповідні вимогам сучасності.

На жаль, велика частина досліджень, що розглядають ісламську революцію, є необ'єктивними, оскільки вони висловлюють ісламську ідеологію в традиційних рамках і не враховують міжнародні цінності та

інтереси. Згідно з такими дослідженнями, результатом ісламської революції стала ісламізація життя, відродження ісламського єдства, і як слідство цього - деградація системи «государство-общество», що є основою міжнародного права. Тем не менше, як внутрішні, так і міжнародні дії Ісламської Республіки Іран вказують на взаємозв'язок з мировим порядком. Іран здійснює свою політичну діяльність з основою взаємодії традиційних принципів шаріата із завданнями, сформульованими згідно з реаліями, що впливають із державної необхідності та специфіки поточного часу. Дані два фактори знайшли відображення і у зовнішній політиці Ісламської Республіки Іран. Іран, який звертається до ісламського єдства, в цей же час приймає увагу і власні державні інтереси. Очевидно, що шиїтський іслам є першим і основним джерелом мобілізації населення, потужним ідеологічним фундаментом революції. Висше керівництво цією революцією здійснювалося аятоллой Хомейні, однак авторитет такого керівництва підтримувався не сильною, принужденим і устроєм, а всіма волевиявленнями. Шиїзм в якості ідейної основи революції та керівної ролі аятолли Хомейни об'єднали більшість людей навколо трохи численних, але понятних усім лозунгів: «Незалежність, свобода, Ісламська Республіка».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Агаев С. Иран: рождение республики. Москва: Политиздат, 1984.
2. Алиев С.М. История Ирана, XX век. М.: Институт востоковедения РАН, 2004.
3. Арабаджян А.З. Иран. Власть, реформы, революции (XIX-XX вв.).
4. Арабаджян А. З. Иранская революция: причины и уроки. М., 1989.
5. Семён Агаев. Иран в прошлом и настоящем. Пути и формы революционного процесса.
6. Виктор Кременюк. Борьба Вашингтона против революции в Иране.
7. Александр Резников. Иран: падение шахского режима.
8. Виноградов В. От шаха до Хомейни. Записки посла.
9. Калинин Е.Л. Исламская Революция в Иране 1979 г. в Иране Записки очевидца – 2010.
10. Резников А.Б. Иран – падение шахского режима М.:Политиздат, 1983. – 160 с.
11. Жуков Д. А. Небо над Ираном ясное. Очерк политической биографии имама Хомейни. М., 1999.
12. Дружиловский С. Б. Социальная политика в Исламской республике Иран после Исламской революции. Исламская революция в Иране: прошлое, настоящее, будущее. Москва: Институт Востоковедения, 1999.
13. Charles Kurzman. The Unthinkable Revolution in Iran.
14. Nikki R. Keddie, Yann Richard. Modern Iran: Roots and Results of Revolution
15. Amuzegar. The Dynamics of the Iranian Revolution.
16. Sepehr Zabir. Iran Since the Revolution.
17. Michael Axworthy. Revolutionary Iran: A History of the Islamic Republic.
18. Asghar Schirazi. The Constitution of Iran: Politics and the State in the Islamic Republic.
19. Mark Bowden. Guests of the Ayatollah: The Iran Hostage Crisis: The First Battle in America's War with Militant Islam.
20. Roy, Olivier. The Failure of Political Islam.
21. Moin, Baqer. Khomeini: Life of the Ayatollah.
22. Graham, Robert. Iran, the Illusion of Power.
23. Afshar, Haleh. Iran: A Revolution in Turmoil.
24. Donald N. Wilber. Regime Change in Iran: Overthrow of Premier Mossadeq of Iran, November 1952 - August 1953.
25. Daniel, Elton L. The History of Iran.
26. Robin Wright. The Last Great Revolution: Turmoil And Transformation In Iran.
27. Suzanne, Maloney. Iran's Political Economy since the Revolution.
28. Robert Fisk. The Great War for Civilisation: The Conquest of the Middle East.
29. Esposito, John L. The Islamic Revolution: Its Global Impact.

30. Andrew Scott Cooper. The Fall of Heaven: The Pahlavis and the Final Days of Imperial Iran.
31. Jahangir Amuzegar. Iran's Economy Under the Islamic Republic.
32. David Harris The Crisis: The President, the Prophet, and the Shah-1979 and the Coming of Militant Islam.
33. Amirahmadi, H. (1990). Revolution and Economic Transition: The Iranian Experience.
34. Munson, Henry, Jr. Islam and Revolution in the Middle East. New Haven.
35. Abbas Alnasrawi. The Economy of Iraq: Oil, Wars, Destruction of Development and Prospects, 1950-2010.